

**“มานุษยวิทยาแบบคนมองคน”:
ข้อสังเกตเบื้องต้นว่าด้วย
กำเนิดและพัฒนาการของงาน
ชาติพันธุ์นิพนธ์ในสยาม**

**(Notes on an Early History of
Ethnography in Siam) ¹**

พัฒนา กิติอาษา (Pattana Kitiarsa)

บทคัดย่อ

กำเนิดและพัฒนาการของวิชามานุษยวิทยาในสยามประเทศไม่ได้เริ่มต้นเพราะโครงการวิจัยไทยแลนด์-คอร์เนลในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เนื้อหาหลักของบทความนี้ต้องการจะขยายพาดานประวัติศาสตร์ของวิชามานุษยวิทยาออกไปอย่างน้อยก็ในช่วงที่ชนชั้นนำสยามสร้างชาติและเปิดประตูสู่ความทันสมัยตามแบบตะวันตกในรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ผู้เขียนนำเสนอว่าวิชามานุษยวิทยาแบบ “คนมองคน” นั้นมีรากฐานอยู่ที่จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ โดยเฉพาะจารีตงานที่ชนชั้นสูงข้าราชการ และปัญญาชนสยามเป็นผู้สร้างขึ้น จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ของสยามมีพัฒนาการอย่างแนบแน่นอยู่กับระบบวัฒนธรรมการผลิตบริโภคและส่งผ่านองค์ความรู้แบบดั้งเดิมของไทย โดยเฉพาะวัฒนธรรมราชการแบบเจ้าขุนมูลนาย (วัง) และวัฒนธรรมพุทธศาสนา (วัด) ด้วยจารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์เหล่านี้ วิชามานุษยวิทยาจึงมีรากเหง้าและตำแหน่งแห่งที่ในสังคมไทยมานานก่อนการมาเยือนของการเรียนการสอนและการวิจัยทางมานุษยวิทยาตามแนวตะวันตกในสถาบันการศึกษาอย่างเป็นทางการ

คำสำคัญ: ชาติพันธุ์นิพนธ์ ประวัติศาสตร์มานุษยวิทยา สยาม ประเทศไทย

Abstract

Defining anthropology as a specific form of ethnographic gaze as well as a field-based writing genre, I argue that Thai anthropology or anthropology as practiced in Thailand has not come to existence with the implementation of Thailand-Cornell Project in 1947 and the subsequent formal institutionalization of the discipline in the universities. In this article, I draw my discussion on origins and agency of the history of Thai anthropology from Prof. Anan Ganjanapan's conceptual thought pertinent to "khon mong khon", literally, an act of how a person placing some reflexive gazes over other people. I re-locate and re-situate the history of Thai anthropology from the widely-recognized post Second World War period to earlier historical moments between mid 19th and mid 20th centuries. I argue in this article that the embryonic stage of Thai ethnography is rooted in the indigenous ethnographic works commissioned by kings and later the governments. Early ethnographic writings in Siam must take into account of travelogues and other field or life experience-based writings by aristocrats, bureaucrats, Buddhist monks, and self-trained, indigenous ethnographers. The practice of ethnographic writing in Siam before the arrival of university-based modern anthropology was deeply informed by the traditional Siamese aristocratic and Buddhist modes of knowledge production, consumption, and circulation. It is further suggested that early forms of Siamese/Thai ethnographies were usually employed by Siamese rulers and elite as tools of self-fashioning, self-narrating and self-understanding in service of nation building and modernization projects.

Keywords: ethnography, history of anthropology, Siam, Thailand

อนุสนธิอันเนื่องมาจากมานุษยวิทยาแบบ “คนมองคน” และ อานันท์ กาญจนพันธุ์

เมื่อปลายปี 2543 ผมมีโอกาสเข้าร่วมประชุมกับคณาจารย์นักมานุษยวิทยาอาวุโสกลุ่มหนึ่ง ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) เพื่อร่วมระดมความเห็นและเตรียมความพร้อมในการจัดเวทีประชุมวิชาการระดับชาติสาขามานุษยวิทยาครั้งที่หนึ่ง บรรดาผู้เข้าร่วมประชุมต่างก็นำเสนอและอภิปรายกันอย่างเข้มข้นสนุกสนานว่า การประชุมระดับชาติครั้งแรกของวงวิชาการมานุษยวิทยาในประเทศไทยควรจะมีสาระสำคัญอะไรบ้างและตั้งชื่ออย่างเป็นทางการว่าอะไร ผมจำขึ้นใจมาหลายปีกับข้อเสนอของอาจารย์อานันท์ กาญจนพันธุ์ นักมานุษยวิทยาอาวุโสจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ที่บอกว่า สาระสำคัญของการประชุมคราวนั้นควรจะอยู่ภายใต้กรอบของคำว่า “คนมองคน” ทั้งนี้เพราะหัวใจของวิชามานุษยวิทยาเป็นเรื่อง “คน” เพ่งมองอย่างพินิจพิจารณาเพื่อเรียนรู้และทำความเข้าใจ “คน” (ทั้งคนอื่นและตัวเอง) ท่านยืนยันด้วยสำนวนที่เรียบง่ายแต่หนักแน่นได้ใจความว่า “คนมองคน...ต้องมองให้เห็นซึ่งความเป็นคน” สมาชิกร่วมวงประชุมคราวนั้นต่างก็ชื่นชอบและประทับใจข้อเสนอของอาจารย์อานันท์ เมื่อผนวกกับลีลาการอภิปรายที่ดุเดือดของท่านย่อมทำให้เพื่อนร่วมวงประชุมปฏิเสธข้อเสนอ “คนมองคน” ได้ยาก ในที่สุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรก็สามารถจัดการประชุมวิชาการระดับชาติสาขามานุษยวิทยาครั้งแรกของประเทศไทยเรื่อง “คนมองคน... นานาชาติในกระแสการเปลี่ยนแปลง” เมื่อปลายเดือนมีนาคม 2544 จนประสบผลสำเร็จอย่างงดงาม การประชุมคราวนั้นถือได้ว่าเป็นการประเดิมเวทีวิชาการสาธารณะที่เป็นประโยชน์ต่อการเผยแพร่องค์ความรู้ด้านมานุษยวิทยาและสังคมศาสตร์ใหม่ๆ ให้กับชุมชนวิชาการไทยอย่างแท้จริงจนกลายเป็นประเพณีสืบต่อมา

ข้อเสนอของอาจารย์อานันท์ แท้ที่จริงก็คือ การนิยามความหมายวิชามานุษยวิทยาในภาคภาษาไทยที่ง่ายและกระชับความ วิชามานุษยวิทยา

ในความหมายของ “คนมองคน” เป็นผลึกประสบการณ์ที่เกิดจากการบ่มเพาะและเป็นแก่นความคิดหลักของนักเรียนมานุษยวิทยาอาอุโสะที่สั่งสมมาจากการเฝ้ามอง คั่นคว่ำวิจัย และเขียนงานชาติพันธุ์วรรณนาว่าด้วยวิถีชีวิตและสังคมวัฒนธรรมของผู้คนมายาวนาน ในบทความนี้ ผมต้องการจะสนทนากับเกร็ดความคิดทางมานุษยวิทยาเล็กๆ ของอาจารย์อานันท์ชุดนั้น ผมมองเห็นว่า “มานุษยวิทยาแบบคนมองคน” ในฐานะที่เป็นแนวการศึกษาและวิธีคิดมีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษากำเนิดและพัฒนาการของวิชามานุษยวิทยาในประเทศไทย

บทนำ

ประวัติศาสตร์ของวิชามานุษยวิทยาในประเทศไทยเป็นประเด็นทางวิชาการอันซับซ้อนยิ่งนัก บทความของเรย์โนลด์ (Reynolds, เล่มเดียวกัน) ได้ชี้ให้เห็นว่า รอยต่อระหว่างมานุษยวิทยาแบบดั้งเดิม (ผ่านข้อเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณาของเจ้านาย ข้าราชการ พระสงฆ์ และนักปราชญ์ผู้รู้พื้นบ้าน) กับมานุษยวิทยาแบบสมัยใหม่ (ผ่านข้อเขียนและผลงานวิจัยของนักมานุษยวิทยาที่เล่าเรียนมาจากมหาวิทยาลัยในประเทศตะวันตก) เป็นประเด็นที่ยังไม่มีการศึกษาวิจัยหรือถกเถียงกันอย่างจริงจัง รอยต่อระหว่างงานเขียนของ “นักชาติพันธุ์วรรณาสมัครเล่น” (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2541:28) หรือ “นักมานุษยวิทยาผู้ฝึกฝนเรียนรู้ด้วยตนเอง” (self-taught anthropologist) (Reynolds, เล่มเดียวกัน) กับ “นักมานุษยวิทยามืออาชีพ” ผู้ที่ได้รับการฝึกฝนและใบปริญญาบัตรชั้นสูงจากมหาวิทยาลัยในประเทศตะวันตกยังคงเป็นช่องว่างมหัศจรรย์ขององค์ความรู้ในวงวิชาการมานุษยวิทยาไทย ผลงานที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์มานุษยวิทยาไทยและประวัตินักมานุษยวิทยาคนสำคัญของไทย เช่น Keyes (1978); Scupin (1997);² ชัยนันทน์ วรรณะภูทิ (2529); อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2541) ต่างก็ไม่ได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์มานุษยวิทยาไทยก่อนหน้าสงครามโลกครั้งที่สองเลย ทั้งๆ ที่วิชามานุษยวิทยาได้ถือกำเนิดขึ้นในโลกตะวันตกมาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 และทั้งๆ ที่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าชนชั้นนำของสยามได้รับอิทธิพลด้านแนวคิดและวิธีวิทยาของวิชามานุษยวิทยา อันเป็นผลจากการติดต่อสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกอย่างเข้มข้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2538ก; ทวีศักดิ์ เผือกสม 2546; อนุมานราชธน, พระยา 2531; อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ 2538; Thongchai Winichakul 1994; 2000a; 2000b)

คำถามที่ตามมาก็คือ ทำไม “พาดานประวัติศาสตร์” (จิตร ภูมิศักดิ์ 2526) ของมานุษยวิทยาไทยจึงมักจะถูกจำกัดไว้ ณ พิกัดโครงการวิจัยบางชิ้นของมหาวิทยาลัยคอร์เนล พ.ศ. 2490 (1947) (โปรดดู ชัยนันทน์ วรรณะภูทิ 2529; Keyes 1978) เหตุใดข้อเขียนทางชาติพันธุ์วรรณา

หรือ “ชาติพันธุ์นิพนธ์” (ยุคติ มุกดาวิจิตร 2548) ซึ่งผลิตโดยเจ้านายข้าราชการ พระสงฆ์ และนักปราชญ์ผู้รู้พื้นบ้านในสยามจึงมักจะไม่ได้รับการพิจารณาให้เป็นองค์ความรู้ส่วนหนึ่งของวิชามานุษยวิทยาไทย กำเนิดและพัฒนาการของวิชามานุษยวิทยาไทยควรจะเริ่มต้น ณ ช่วงเวลาใดในหน้าประวัติศาสตร์สังคมไทย ข้อเขียนชิ้นใดบ้างที่จะได้รับการพิจารณาให้เป็นงานชาติพันธุ์นิพนธ์เล่มสำคัญในสยามประเทศยุคบุกเบิก และที่สำคัญ มีแนวคิด วิถีวิทยา กระบวนการหรือสถาบันทางสังคมอะไรบ้างที่ช่วยหล่อเลี้ยงและผลักดันประวัติศาสตร์ของวิชามานุษยวิทยาไทย

ในบทความนี้ ผมนำเสนอว่า คุณูปการของการทำความเข้าใจ กำเนิดและพัฒนาการของจารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ในสยามตามแนวทางของมานุษยวิทยาแบบ “คนมองคน” ก็คือ การเปิดพื้นที่ของความเป็นไปได้ (possibility) ในการนำเสนอประวัติความเป็นมาของมานุษยวิทยาในประเทศไทยก่อนหน้าการมาเยือนของโครงการวิจัยบางชิ้นและกำเนิดวิชามานุษยวิทยาในสถาบันอุดมศึกษา หน่วยงานราชการ สถาบันวิจัย และองค์กรภาคเอกชนบางแห่ง การพิจารณาประวัติศาสตร์วิชามานุษยวิทยา “แบบคนมองคน” จำเป็นจะต้องเริ่มต้นจากการรื้อถอน “เพดานประวัติศาสตร์” แม้ผมจะเห็นด้วยกับคุณูปการของโครงการวิจัยบางชิ้น และผลงานของนักศึกษาและนักวิจัยทั้งไทยและอเมริกันในสังกัดมหาวิทยาลัยคอร์เนลว่า เป็นผู้บุกเบิกการศึกษาวิจัยและการเรียนการสอนด้านมานุษยวิทยาและไทยศึกษาอย่างมีนัยสำคัญ แต่ “สำนักคอร์เนล” (Ayal 1978:x) และ “ลักษณะเฉพาะของวิชามานุษยวิทยาอเมริกัน” (ชยันต์ วรรธนะภูติ 2529:125) ไม่ได้ผูกขาดการก่อรูปของจารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ในประเทศไทยและไม่ได้มีส่วนช่วยโดยตรงในการทำให้กิจกรรมทางปัญญาดังกล่าวกลายเป็นสถาบันทางสังคมขึ้นมา จารีตของงานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณนามีเชื้อพันธุ์อยู่ในประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมการเรียนรู้ในสยามมาก่อนแล้ว เชื้อพันธุ์ดังกล่าวมีพัฒนาการที่ชัดเจนในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 และคริสต์ศตวรรษที่ 20 (พ.ศ. 2393-2493)

ข้อตกลงเบื้องต้น

ในบทความนี้ ผมมีข้อตกลงสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ ข้อตกลงเกี่ยวกับรายละเอียดและความสมบูรณ์ของการค้นคว้าเอกสาร และข้อตกลงเกี่ยวกับความหมายและที่มาของมโนทัศน์ชาติพันธุ์นิพนธ์ สำหรับข้อตกลงข้อแรก ผมมีข้อจำกัดในการค้นคว้าโดยเฉพาะเอกสารชั้นต้นและเอกสารสำคัญที่ว่าด้วยประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์นิพนธ์ในบริบทของสังคมไทย หนังสือและเอกสารที่ผมใช้ล้วนแต่ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่แล้วทั้งสิ้น บทความนี้จึงไม่ใช่นำเสนอหลักฐานประวัติศาสตร์ชั้นต้นหรือเอกสารข้อมูลใหม่ๆ ผมยังไม่ได้ค้นคว้าครอบคลุมหนังสือและเอกสารสำคัญอีกจำนวนมาก เหตุผลที่อยู่เบื้องหลังข้อจำกัดนี้ก็คือ บทความนี้เป็นเพียงความคิดเบื้องต้นและเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยหลัก ซึ่งกำลังอยู่ในระหว่างการดำเนินการ ในแง่นี้ตัวบทความจึงเป็นการนำเสนอข้อวิเคราะห์วิจารณ์เบื้องต้นเพื่อรายงานสถานภาพของโครงการวิจัยที่ยังไม่เสร็จสมบูรณ์

ส่วนข้อตกลงข้อหลังเกี่ยวข้องกับตรงกับการใช้มโนทัศน์ “ชาติพันธุ์นิพนธ์” (ethnography) ซึ่งเป็นศัพท์บัญญัติใหม่ของวงวิชาการมานุษยวิทยาไทยในราวกลางทศวรรษที่ 2540 นี้เอง³ ชาติพันธุ์นิพนธ์เป็นคำใหม่ที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาใช้ควบคู่กับ “ชาติพันธุ์วรรณา” ทั้งสองคำมีความหมายอย่างเดียวกันและสามารถใช้ทดแทนกันได้ แต่ทั้งสองคำมีข้อแตกต่างกันเล็กน้อย กล่าวคือ ชาติพันธุ์นิพนธ์จะเน้นความสำคัญการเมืองที่อยู่เบื้องหลังของการสร้างภาพตัวแทนความจริงและวาทกรรมของการเขียนตัวบทมากกว่าการใช้คำว่า “ชาติพันธุ์วรรณา” คำหลังนี้มักจะใช้ในความหมายทั่วไปใช้เรียกตัวข้อเขียนและรูปแบบการเขียนที่มีลักษณะเฉพาะตัวเพื่อบรรยายวิถีชีวิตและสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์เฉพาะในเวทีสัมมนาวิชาการด้านมานุษยวิทยา บริติศา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล และโกมาตร จึงเสถียรทรัพย์น่าจะเป็นนักมานุษยวิทยาไทยท่านแรกๆ ที่ประดิษฐ์และใช้คำว่า “ชาติพันธุ์นิพนธ์” (ethnography) โดยใช้ในความ

หมายใกล้เคียงกับคำว่า “ประวัติศาสตร์นิพนธ์” (historiography) ในวงวิชาการประวัติศาสตร์ ส่วนข้อเขียนทางมานุษยวิทยาชิ้นแรกที่ได้รับการตีพิมพ์และใช้คำว่า “ชาติพันธุ์นิพนธ์” เป็นมโนทัศน์หลักในการวิเคราะห์คือหนังสือเรื่อง “อ่านวัฒนธรรมชุมชน: วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์นิพนธ์แนววัฒนธรรมชุมชน” (ยุกติ มุกดาวิจิตร 2548)⁴ ในทัศนะของยุกติ หัวใจของมโนทัศน์ชาติพันธุ์นิพนธ์น่าจะอยู่ที่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการเมืองของการใช้วาทศิลป์ในการสร้างและนำเสนอภาพแทนความจริงในตัวบทของนักมานุษยวิทยา ทั้งในฐานะที่เป็นนักวิจัยภาคสนามและนักเขียน/ผู้เขียน แท้ที่จริง ชาติพันธุ์นิพนธ์ก็คืองานเขียนหรือวรรณกรรมประเภทหนึ่ง

“...สิ่งที่เป็นหลักประกันได้ว่า นักมานุษยวิทยาสามารถ ‘เข้าถึง’ ชนพื้นเมืองได้นั้น หาใช่ความสามารถในการ ‘สะท้อน’ ภาพแทนความจริงที่ได้ค้นพบมาจากการศึกษาในพื้นที่ หากแต่เป็นความสามารถของนักมานุษยวิทยาในฐานะที่เป็นผู้เขียนงานชาติพันธุ์นิพนธ์ที่สามารถแสดงหัวานล้อม ให้ผู้อ่านเห็นจริงเห็นจังว่า ผู้เขียนได้ ‘เข้าถึง’ และงานที่อยู่ต่อหน้าผู้อ่านก็เป็นสิ่งเดียวกันกับชนพื้นเมืองที่อยู่ตรงหน้าผู้เขียนในพื้นที่ที่ผู้เขียนลงไปศึกษา” (ยุกติ มุกดาวิจิตร 2548:8)

แหล่งที่มาที่สำคัญของแนวคิดและวิธีวิทยาที่อยู่เบื้องหลังของมโนทัศน์ชาติพันธุ์นิพนธ์คือ ข้อเขียนของนักมานุษยวิทยาในสายสกุลหลังทันสมัยนิยม (postmodernism) โดยเฉพาะหนังสือรวมบทความที่ทรงอิทธิพลเรื่อง “Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography” (Clifford and Marcus 1986) นักเรียนมานุษยวิทยาไม่ได้วิเคราะห์หรือขีดเขียนงานทางประวัติศาสตร์ แต่สิ่งทีพวกเขากระทำในนามนักเรียนมานุษยวิทยาก็คือ การศึกษาภาคสนามและการเขียนหรือผลิตงานที่เกี่ยวข้องมิติต่างๆ ด้านชาติพันธุ์และสังคมวัฒนธรรม มโนทัศน์ชาติพันธุ์นิพนธ์ตอกย้ำข้อเท็จจริงที่ว่า นักมานุษยวิทยาศึกษาวิจัยภาคสนาม เข้าไปใช้ชีวิตอยู่ในสังคมหรือวัฒนธรรมของคนอื่น ค้นคว้าเอกสารและแง่มุมต่างๆ แล้วจบ

ลงด้วยการเขียนงานชาติพันธุ์นิพนธ์ว่าด้วยประสบการณ์ชีวิตทางสังคม วัฒนธรรมของกลุ่มคนหรือกลุ่มชาติพันธุ์เฉพาะ รวมทั้งเรื่องเล่าสะท้อนแง่คิดมุมมองและประสบการณ์ตรงของนักเรียนมานุษยวิทยาหรือผู้เล่าเรื่อง นักมานุษยวิทยาในฐานะของผู้เขียนงานชาติพันธุ์นิพนธ์ไม่อาจผูกขาดอำนาจในการนำเสนอภาพตัวแทนความจริง (representation) ไว้แต่เพียงฝ่ายเดียวอีกต่อไป มโนทัศน์ชาติพันธุ์นิพนธ์ตอกย้ำว่ากิจกรรมหลักและผลงานที่นักมานุษยวิทยาผลิตก็คือ การเขียนหรือข้อเขียน ตัวตนและผลงานของนักมานุษยวิทยาแต่ละคนย่อมสะท้อนผ่านหรือพิจารณาได้จากงานเขียนที่ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ สำหรับนักมานุษยวิทยา การสร้างตัวบทเชิงชาติพันธุ์วรรณนาผ่านการเขียนเป็นปฏิบัติการของการใช้และสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ซับซ้อนระหว่างตัวนักมานุษยวิทยากับผู้ให้ข้อมูลและชุมชนของพวกเขา รวมทั้งระหว่างนักมานุษยวิทยาในฐานะของผู้เขียนกับผู้อ่านที่บริโภคข้อเขียนดังกล่าว ในแง่นี้ งานชาติพันธุ์นิพนธ์ที่มีคุณภาพและเปี่ยมพลังก็คือ ข้อเขียนและลีลาการเขียนที่ประสบความสำเร็จในการกระตุ้นหัวใจและหวนล้ามนำผู้อ่านเชื่อและเห็นคล้อยตามได้ (persuasive ethnography) นั่นเอง

ปัญหาสำคัญก็คือ ชาติพันธุ์นิพนธ์คืออะไร ข้อเขียนประเภทใดหรือเนื้อหาเกี่ยวกับอะไรบ้างที่ควรจัดว่าเป็น “ชาติพันธุ์นิพนธ์” พอล แอ็ดคินสันให้ความหมายของ “ชาติพันธุ์นิพนธ์” ว่า “เป็นสไตล์ของงานวิจัยอย่างหนึ่ง และผลผลิตในรูปของงานเขียนที่เกิดจากกิจกรรมวิจัยดังกล่าว” (Atkinson 1990:3) สไตล์ของการวิจัยและรูปแบบของงานเขียนดังกล่าวก็ย่อมมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ในตัวเสมอ (Keyes 1978) นักมานุษยวิทยารุ่นแล้วรุ่นเล่าต่างก็ได้ดัดแปลง แก้ไขหรือสร้างสร้างลักษณะการนำเสนองานเขียนดังกล่าวอยู่ตลอดเวลา คลิฟฟอร์ด (Clifford 1986: 6-7) ระบุว่า งานชาติพันธุ์นิพนธ์เป็น “เรื่องแต่ง” (fiction) หรือตัวบทของวรรณกรรมวิชาการประเภทหนึ่ง ซึ่งเกิดจากการประดิษฐ์สร้างหรือนำเสนอภาพแทนความจริงและทำหน้าที่บอกเล่าความเป็นจริงได้เพียงบางเสี้ยว

บางส่วน (partial truth) ไม่ใช่ความจริงแบบสัจนิยมเชิงองค์รวมแต่อย่างใด คลิฟฟอร์ดนำเสนอว่า ข้อเขียนใดๆ ที่สามารถจัดเข้าอยู่ในขอบข่ายของงานชาติพันธุ์นิพนธ์ควรมีลักษณะสำคัญอย่างน้อย 6 ประการ ได้แก่

“(1) เป็นข้อเขียนเชิงบริบท (contextually) บรรยายถึงบริบททางสังคมของการวิจัยและการนำเสนองานเขียนอย่างชัดเจน (2) เป็นข้อเขียนที่ใช้สำนวนโวหารเฉพาะตัว (rhetorically) เพื่อสื่อสะท้อนประเด็นนำเสนอหรือข้อคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ (3) เป็นข้อเขียนเชิงสถาบัน (institutionally) เกี่ยวข้องกับหน่วยงาน ธรรมเนียมทางวิชาการเฉพาะ สาขาวิชาเฉพาะ และกลุ่มผู้อ่านที่ชัดเจน (4) เป็นข้อเขียนที่นำเสนอเนื้อหาทั่วไป (generically) ใช้ข้อมูลจากการสังเกต สัมภาษณ์ และประสบการณ์ชีวิตของนักวิจัยอย่างเป็นระบบ สามารถแบ่งแยกได้อย่างชัดเจนกับงานเขียนในรูปนวนิยายหรือบันทึกการเดินทางทั่วไป (5) เป็นข้อเขียนที่มีนัยของการใช้อำนาจทางการเมือง (politically) นักมานุษยวิทยาในฐานะผู้เขียนเป็นผู้ตีความอำนาจในการเขียนและนำเสนอความเป็นจริงเกี่ยวกับวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ (6) เป็นข้อเขียนที่มีมิติทางประวัติศาสตร์ (historically) เป็นงานถูกเขียนขึ้นในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของสถานที่และกาลเวลาเสมอ” (Clifford 1986:6)

ผมประยุกต์ค่านิยมและลักษณะของงานชาติพันธุ์นิพนธ์ข้างต้นมาใช้ในบทความนี้ จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ก็คือการวิจัยในความหมายอย่างกว้างอันได้แก่ กิจกรรมการแสวงหาความรู้และความจริงของมนุษย์ ผมให้ความหมายของคำว่า “ชาติพันธุ์นิพนธ์” 2 ลักษณะ ได้แก่ (1) ตัวตนรูปธรรมของงานเขียน (corpus of written work) ซึ่งเดิมเรียกกันทั่วไปว่า “ชาติพันธุ์วรรณนา” งานเขียนดังกล่าวนำเสนอเรื่องราว ประสบการณ์ ความทรงจำและความคิดเห็นเกี่ยวกับชีวิตทางวัฒนธรรมทั้งของตนเองและผู้อื่น โดยทั่วไปข้อเขียนทางชาติพันธุ์วรรณนามักจะแทรกตัวอยู่ในพื้นที่วิชาการหลายสาขา เช่น คติชนวิทยา ประวัติศาสตร์ วรรณคดี สังคมวิทยา ฯลฯ และ (2) จารีตงานเขียนอย่างหนึ่งของชนชั้นนำและปัญญาชนสยาม

เรียกว่า “จารีตชาติพันธุ์นิพนธ์” (ethnographic genre) แม้ว่าธรรมเนียมในจารีตงานเขียนเล่าเรื่องดังกล่าวของชนชั้นนำและปัญญาชนสยามจะปรากฏทั้งในรูปร้อยกรอง (เช่น นิราศ โคลง กลอน ฯลฯ) และร้อยแก้ว (เช่น นิทาน ประกาศของทางราชการ รายงานการตรวจราชการ บันทึกการเดินทาง บทความหรือเรียงความที่ปรากฏในสิ่งตีพิมพ์ ฯลฯ) แต่ข้อเขียนประเภทหลัง ซึ่งได้รับการเขียนขึ้นในช่วงที่สยามประเทศกำลังเปลี่ยนผ่านจากสยามเก่าสู่ยุคสยามใหม่มีความสำคัญอย่างมากในการศึกษากำเนิดและพัฒนาการของวิชามานุษยวิทยาในประเทศไทย

ประเด็นปัญหาในการศึกษาประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์นิพนธ์ในสยาม

มานุษยวิทยาไทยยังไม่มีนักประวัติศาสตร์ศึกษากำเนิดและพัฒนาการของของตัวเอง นอกจากข้อเขียนในวารสารสังคมศาสตร์เล่มนี้ ยังไม่มีข้อเขียนทางวิชาการชิ้นใดที่ศึกษาประวัติศาสตร์ของวิชามานุษยวิทยาในประเทศไทยอย่างจริงจัง แม้ว่ารอยต่อเชิงประวัติศาสตร์ระหว่างงานของนักชาติพันธุ์วรรณาสัมผัสครุ่นกับนักมานุษยวิทยาสมัยใหม่ยังไม่ได้รับการศึกษาวិเคราะห์อย่างละเอียด แต่ไม่ได้หมายความว่าไม่มีนักวิชาการท่านใดเลยให้ความสนใจแง่มุมที่เกี่ยวข้อกับประวัติศาสตร์มานุษยวิทยาในสยาม ความเป็นจริงมีอยู่ว่า นักมานุษยวิทยาไทยละเลยรากเหง้าและที่มาของศาสตร์หรือวิชาชีพตัวเอง นักมานุษยวิทยาไทยกลับผลักดันกิจกรรมทางวิชาการตรงนี้ให้กับนักประวัติศาสตร์ นักมานุษยวิทยาไทยหลายท่านต่างก็เห็นตรงกันว่าประวัติศาสตร์มีคุณค่าอย่างมหาศาลในการวิเคราะห์หรือวิพากษ์วิจารณ์องค์ความรู้ทางมานุษยวิทยา เช่น สุเทพ สุนทรภัสช์ (2540, 2548); ศรีศักร วัลลิโภดม (2533); อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543)⁵ แต่น่าประหลาดใจยิ่งนักที่ไม่มีข้อเขียนของนักมานุษยวิทยาไทยท่านใดกล่าวถึงกำเนิดและพัฒนาการของวิชามานุษยวิทยาไทยอย่างเป็นระบบและลึกซึ้ง โดยเฉพาะ “อดีต” ของสาขาวิชาที่ย้อนไปไกลกว่าหลัง

สงครามโลกครั้งที่สองและโครงการวิจัยบางชิ้นของมหาวิทยาลัยคอร์เนล ผมเข้าใจว่า เหตุผลสำคัญ 2 ประการสำหรับการละเลยการศึกษารากเหง้าของวิชามานุษยวิทยาในประเทศไทยอย่างจริงจัง ได้แก่

ประการแรก วิชามานุษยวิทยาเป็นสังคมศาสตร์จากประเทศตะวันตกแขนงหนึ่งที่ใหม่มากสำหรับสังคมไทย ทำให้นักมานุษยวิทยาอาชีพมีอยู่จำกัดโดยเฉพาะในระยะเริ่มแรก และนักมานุษยวิทยารุ่นบุกเบิกต่างก็มีพันธกิจสำคัญในการสถาปนาสาขาวิชาชีพของตนเองให้เป็นที่ยอมรับในสถาบันการศึกษาและหน่วยงานราชการเป็นสำคัญ ในบทความเรื่อง “สถานภาพและทิศทางของมานุษยวิทยาในสังคมไทย” อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2541) ตระหนักถึงการคงอยู่ของนักชาติพันธุ์วรรณาสมัครเล่นทั้งในส่วนกลางและตามท้องถิ่นภาคต่างๆ แต่ท่านก็จำกัดกรอบการวิเคราะห์มานุษยวิทยาอย่างเป็นทางการไว้ที่การเรียนการสอน การวิจัย และบทบาทของสาขาวิชาต่อสังคม ท่านระบุว่ามานุษยวิทยาเป็น “วิชาใหม่มากสำหรับสังคมไทยเพราะเพิ่งจะมีการจัดสอนวิชานี้ขึ้นเป็นครั้งแรกที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปี พ.ศ. 2502” (อ้างแล้ว, หน้า 27)

ประการที่สอง อคติของวิชาชีพที่แฝงไว้ด้วยการให้ความสำคัญกับการแบ่งงานกันทำตามความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านและมาตรฐานวิชาชีพ ส่งผลให้มีการแบ่งงานกันทำระหว่างนักประวัติศาสตร์และนักมานุษยวิทยา และการแบ่งแยกระหว่างงานของนักชาติพันธุ์วรรณาสมัครเล่นหรือปราชญ์ท้องถิ่นกับนักมานุษยวิทยามีอาชีพ นักมานุษยวิทยาไทยจำนวนไม่น้อยที่มองเห็นว่า งานชาติพันธุ์วรรณาสมัครเล่นไม่ใช่ข้อเขียนทางมานุษยวิทยาในความหมายที่เคร่งครัด เพราะนักชาติพันธุ์วรรณาสมัครเล่นไม่ได้ผ่านการอบรมด้านแนวคิดและระเบียบวิธีวิจัยอย่างเคร่งครัด ไม่ได้ศึกษาวิจัยภาคสนามอย่างเป็นระบบ และไม่ได้อภิปรายถึงนัยหรือความเชื่อมโยงในระดับแนวคิดทฤษฎีของสาขาวิชา ครั้งหนึ่ง ส. ศิวรักษ์เคยคำถามว่า เป็นไปได้อย่างไรที่ข้อเขียนของยักษ์ใหญ่ในด้านการศึกษาวัฒนธรรมไทยและปริมนทลด้านไทยคดีศึกษาอย่างเช่น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระยาอนุমানราชชน กลับไม่ได้รับความสนใจอย่างจริงจังจากนักมานุษยวิทยาไทยและนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์แขนงอื่นในประเทศไทย ท่านเห็นว่าสังคมไทย (รวมทั้งนักวิชาการไทย) ยกย่องสรรเสริญผลงานของท่านเหล่านี้แต่เพียงผิวเผิน น้อยคนที่จะ “...เอาบทเรียนจากท่านเจ้าคุณพระยาอนุমানราชชนมาสอนเราเวลานี้ให้มีความภูมิใจในวัฒนธรรมของคนเล็กคนน้อย ให้สนใจคนที่ถูกเอารัดเอาเปรียบในสังคม” (ส. ศิวรักษ์ 2532:52)

งานชาติพันธุ์นิพนธ์ในสยามที่ถูกนักมานุษยวิทยามองข้ามกลับเป็นชุมทรัพย์ทางปัญญามหาศาลของนักประวัติศาสตร์ การถกกลับกลายเป็นว่า นักประวัติศาสตร์ไทยให้ความสนใจวิเคราะห์บทบาทของงานชาติพันธุ์นิพนธ์หรือมิติทางชาติพันธุ์ในการวิเคราะห์การเปลี่ยนผ่านจากสยามเก่ามาเป็นสยามใหม่อย่างคึกคักและมีชีวิตชีวาอย่างยิ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์คือนักประวัติศาสตร์ผู้นำขบวนบุกเบิกการใช้วรรณกรรมและข้อเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณนาในการศึกษาประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์ ในทัศนะของท่าน วรรณกรรมและงานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณนาร่วมสมัยคือ กุญแจดอกสำคัญที่เปิดเผยให้เห็นถึงความตื่นตาตื่นใจของชีวิตสามัญชนและกระบวนการทางสังคมวัฒนธรรมจากภายในสังคมสยามเอง ซึ่งเป็นพลังการเคลื่อนไหวที่ผลักดันการเปลี่ยนแปลงหลากหลายมิติและหลายระดับ ทั้งโลกทัศน์ เศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรม ในหนังสือเรื่อง “ปากไก่และใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” นิธิชี้ให้เห็นว่า การพิจารณาสยามเก่า (พ.ศ. 2310-2398) ในลักษณะที่เหมาะสมและหยุดนิ่งนั้นอันตราย การให้คำอธิบายว่าบรรดาการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายจากสยามเก่าสู่สยามใหม่เป็นผลมาจาก “พลังผลักดันจากภายนอก” หรืออิทธิพลตะวันตกเพียงอย่างเดียวก็ไม่ช่วยให้เราเข้าใจพลังและชีวิตของผู้คนในสังคมสยามช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลง ท่านนำเสนอว่า “การจะเข้าใจแนวทางความเปลี่ยนแปลงของสังคมใด ควรจะให้ความสำคัญอย่างพอเพียงแก่เชื้อแห่งความเปลี่ยนแปลงซึ่งสถิตอยู่ใน

สังคมนั้นอยู่แล้ว ปราศจากเชื้อเหล่านี้ สิ่งที่มาจากภายนอกจะไม่มีทางงอกงามขึ้นได้” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2538ก:22) สำหรับนิธิ บรรดาวรรณกรรมและงานชาติพันธุ์วรรณนาที่ได้รับการผลิตและบริโภคในเวลานั้นคือ หลักฐานประวัติศาสตร์ที่ช่วยนำไปสู่การทำความเข้าใจ “เชื้อแห่งความเปลี่ยนแปลง” ซึ่งสถิตและเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ในสังคมสยาม เชื้อแห่งความเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะในส่วนที่ส่อสะท้อนความคิดและโลกทัศน์ของคนธรรมดาสามัญจากหลากหลายชนชั้นและเบื้องหลังที่มาย่อมเป็นพลังผลักดันจากภายในช่วยขับเคลื่อนกระแสนการเปลี่ยนแปลงจากรากฐานทางโลกทัศน์ จิตวิญญาณ และรากฐานทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมของสยาม

นอกจากนี้ วรรณกรรมและงานชาติพันธุ์นิพนธ์ยังเป็นช่วยเติมช่องว่างในเชิงวิวิธวิทยาสำหรับนักประวัติศาสตร์ได้ด้วย เพราะหลักฐานประวัติศาสตร์เหล่านี้ช่วยเปิดทางให้นักประวัติศาสตร์ก้าวข้ามขีดจำกัดของการใช้หลักฐาน ซึ่งส่วนใหญ่เขียนหรือบันทึกจากมุมมองและจุดยืนของชนชั้นนำ เช่น พระราชพงศาวดาร กฎหมายลายลักษณ์อักษร ประกาศหรือเอกสารทางราชการ เป็นต้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2543) เชื่อว่าหลักฐาน เช่น พงศาวดาร “เป็นหลักฐานที่ไว้วางใจยาก” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2543:4) ที่สำคัญ “การเขียนหรือการชำระพระราชพงศาวดารเป็นกิจกรรมของราชสำนักแต่ผู้เดียว ไม่เคยมีเจ้านายหรือข้าราชการหรือพระภิกษุลงมือเขียนหรือชำระพระราชพงศาวดารเองโดยเอกเทศ” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2543:97) ดังนั้น ทางออกอย่างหนึ่งสำหรับนักประวัติศาสตร์ในการหลีกเลี่ยงจากหลักฐานที่บรรจุโลกและมายาคติของชนชั้นปกครองเอาไว้และการสร้างทางเลือกในการใช้หลักฐานประวัติศาสตร์เพื่อจะได้เข้าถึงมุมมองและทัศนะของชาวบ้านร้านตลาดหรือคนธรรมดาสามัญอย่างใกล้ชิดมากขึ้นก็คือ การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมและข้อเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณนา ทั้งนี้ นักประวัติศาสตร์ก็ต้องระมัดระวังด้วยว่า บรรดาข้อเขียนทั้งหลายนั้นย่อมมีมุมมองของชนชั้นนำหรือปัญญาชนแห่งยุคสมัยอยู่ไม่น้อย

ข้อเขียนของธงชัย วินิจจะกุล (Thongchai Winichakul 1994, 2000a, 2000b) และทวิศักดิ์ เผือกสม (2541, 2546, 2550) เป็นตัวอย่างที่โดดเด่นของการใช้ประโยชน์จากงานชาติพันธุ์พินิจในฐานะที่เป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ทั้งสองท่านต่างก็ให้ความสนใจประวัติศาสตร์สยามในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะในช่วงรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 และ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ธงชัยชี้ให้เห็นว่าในช่วงเปลี่ยนคริสต์ศตวรรษหรือช่วงเวลาระหว่างทศวรรษที่ 1880 และ 1920 ความคิดเรื่อง ความศิวิไลซ์หรือความเจริญตามแบบอย่างของประเทศมหาอำนาจในทวีปยุโรปได้กลายมาเป็นกระบวนทัศน์หลักของชนชั้นนำและปัญญาชนชาวสยาม ในขณะที่ประเทศเพื่อนบ้านต้องกลายสภาพเป็นประเทศอาณานิคม ชนชั้นนำของสยามต่างก็ทุ่มเทเอาใจจึงเพื่อที่จะยกระดับตัวเองให้เจริญทัดเทียมนานาอารยประเทศ สยามไม่ได้เพียงแค่เปิดประเทศค้าขายหรือติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกโดยเฉพาะประเทศตะวันตก หากสยามยังได้ปรับโลกทัศน์และวิถีคิดของตัวเองเสียใหม่ว่า จักรวรรดิที่สังคมไทยได้รับจากพุทธศาสนาและผลพวงของการรับอารยธรรมอินเดียมาแต่เดิม และระเบียบโลกที่เคยมีอาณาจักรเป็นศูนย์กลางได้เปลี่ยนไปแล้ว กิจกรรมสำคัญของชนชั้นนำและปัญญาชนสยามกระทำอย่างเข้มข้นเพื่อปรับตัวให้เข้ากับระเบียบโลกใหม่ก็คือ การเดินทางท่องเที่ยวในดินแดนต่างๆ ทั้งในอาณาเขตของสยามและต่างชาติต่างภาษา การเขียนงานทางชาติพันธุ์วรรณนารูปแบบต่างๆ รวมทั้งการจัดแสดงนิทรรศการและการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ (Thongchai Winichakul 2000a, 2000b) กิจกรรมทั้งหลายที่กล่าวมานี้มีลักษณะร่วมที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือ การจัดหมวดหมู่กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจและตำแหน่งแห่งที่ในโลกของชนชั้นนำและพระราชอาณาจักรสยามในระเบียบโลกและการก่อรูปของรัฐชาติใหม่ ผลผลิตที่สำคัญของวิถีคิดและวาทกรรมว่าด้วยความศิวิไลซ์ก็คือ สำนึกเชิงอัตลักษณ์และความมั่นใจในตัวเองของชนชั้นนำสยามที่ว่า พวกเขาเป็นผู้เจริญกว่า มีอำนาจมากกว่าและเป็นศูนย์กลางของความศิวิไลซ์ โดยมีกลุ่ม

คนอื่นและความเป็นอื่นที่อยู่รายรอบและอยู่ในระยะห่างที่ลดหลั่นกันออกไป เช่น ชาวป่าหรือชาวบ้านนอก ย่อมมีพื้นที่และลำดับช่วงชั้นในระนาบของความคิดวิไลที่ต่ำกว่าหรือเจริญน้อยกว่าบรรดาชนชั้นนำ ปัญญาชนหรือผู้คนจากในเมืองในกรุง เป็นต้น

ในสายตาของชนชั้นนำสยาม งานชาติพันธุ์นิพนธ์ในรูปแบบต่างๆ เช่น การเดินทาง การเขียนบันทึกหรือรายงานการเดินทาง การตรวจราชการ การจัดนิทรรศการ หรือการจัดพิพิธภัณฑ์ แท้ที่จริงก็คือ รูปแบบและวิธีการในการจัดระเบียบคนอื่นและความเป็นอื่นที่หลากหลายภายในชุมชนชาติหรือชุมชนในจินตนาการเดียวกัน การศึกษาโคลงต่างภาษาในฐานะที่เป็นชาติพันธุ์วรรณนาในจารึกวัดพระเชตุพนฯ ของทวีศักดิ์ เผือกสม (2546:136) ได้ชี้ให้เห็นว่า ชนชั้นนำสยามมีวิธีการจัดการกับความเป็นอื่นที่แทบจะไม่แตกต่างจากวาทกรรมเกี่ยวกับความเป็นอื่นที่ตะวันตกสร้างขึ้นเมื่อพิจารณาเนื้อหาของกวีนิพนธ์ที่บรรยายลักษณะเฉพาะหรือความเป็นอื่นของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ แล้ว อาจกล่าวได้ว่า “โคลงต่างภาษาคือ การเขียนประวัติศาสตร์สยามที่เคลื่อนย้ายความสัมพันธ์ระหว่างสรรพวรรค์กับโลกมนุษย์มาสู่ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนต่างๆ ของมนุษย์บนโลกด้วยกันเองเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของสังคมไทย” ในทัศนะของชนชั้นนำของสยามแล้ว ความเป็นอื่นรวมทั้งคนและวัฒนธรรมตะวันตกก่อนยุครุ่งเรืองของระบอบอาณานิคมในเวลาต่อมาต่างก็ถูกใช้เป็นหลักอ้างอิง “เพื่อที่จะยืนยันต่อตัวเองว่าไม่ได้ต่ำต้อยไม่ได้ป่าเถื่อน” (ทวีศักดิ์ เผือกสม 2546:137)⁷

ลักษณะสำคัญของจาริตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ในสยาม

“งานชาติพันธุ์นิพนธ์ถูกเขียนขึ้นภายใต้
บริบทการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์เสมอ
โดยเฉพาะบริบทการก่อตัวของรัฐชาติ
และพัฒนาการของเศรษฐกิจการเมืองโลก”
(Marcus 1986:165)

ชาติพันธุ์นิพนธ์ในฐานะของจารีตงานเขียนของชนชั้นนำและปัญญาชนสยามปรากฏตัวในรูปแบบของพงศาวดาร นิราศ บันทึกการเดินทาง ตำนานหรือนิทานสมัยใหม่ที่ได้รับการจัดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร บันทึกความทรงจำ ข้อเขียนเชิงอัตชีวประวัติหรือชีวประวัติทั่วไป หรือรายงานการค้นคว้าเฉพาะเรื่องของหน่วยงานราชการ จารีตงานเขียนดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมทางปัญญาที่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือเป็นปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับระบบเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมของประเทศ จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ในแง่จึงมีความหมายใกล้เคียงกับ “ประวัติศาสตร์สังคม” ในทัศนะของเคิร์ก เรโนลด์ส์ (2522) และ “ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมไทย” ในทัศนะของอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543:132-167) เพราะเป็นความพยายามที่จะเข้าใจประวัติศาสตร์วิถีชีวิตโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคมของคนส่วนใหญ่ในสังคม พร้อมกับการขยายขอบเขตของวิชาประวัติศาสตร์ให้หลุดพ้นจากกรอบของประวัติศาสตร์รัฐชาติที่เน้นการเมืองและบทบาทในการสร้างชาติของผู้นำและชนชั้นสูง

จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ในสยามสะท้อนพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรมในสยาม ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญของสยามประเทศจารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์น่าจะประกอบด้วยลักษณะเฉพาะตัวหลายประการดังต่อไปนี้

(1) ชาติพันธุ์นิพนธ์เป็นสมบัติของชนชั้นนำและปัญญาชน ในบทความเรื่อง “200 ปีของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า” นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538) นำเสนอว่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยเป็นสมบัติของชนชั้นสูง

“การศึกษาดีตของตนเองอย่างจริงจังจนถึงขั้นมีการจัดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรนั้น มิใช่เป็นส่วนหนึ่งในวัฒนธรรมของประชาชนไทยทั่วไป ทั้งนี้ได้หมายความว่าประชาชนไม่มี ‘ประวัติศาสตร์’ ของตนเอง ประชาชนสามัญในชุมชนต่างๆ เก็บ ‘ประวัติศาสตร์’ ของตนใน

รูปของนิทาน นิยายหรือตำนาน และมักจะเล่าสืบเนื่องกันมาโดยไม่จืดัว เป็นลายลักษณ์อักษร ส่วนการศึกษาประวัติศาสตร์อย่างเป็นระบบและจด ผลการศึกษานั้นไว้ใน *วรรณกรรมหลากหลายชนิด* เป็นสิ่งที่ชนชั้นสูงเท่านั้นที่ได้ทำมา ชนชั้นสูงที่ใช้ในความหมายนี้ก็คือ เหล่าชนชั้นนำทางการเมือง หรือศาสนาหรือเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของประเทศ” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2538:1-2 - ตัวเอียงโดยผู้เขียน)

ชนชั้นสูงหรือชนชั้นนำของไทยสองกลุ่มหลักที่เป็นเสาหลักในการ ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในอดีตได้แก่ ชนชั้นนำทางเศรษฐกิจการเมือง (ราชสำนัก/วังและขุนนางข้าราชการ) และชนชั้นนำทางศาสนา (วัด) คำว่า กิจกรรมในการเขียนอดีตของ “ชนชั้นสูง” ในที่นี้อาจจะคลุมเครืออยู่บ้าง ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2524) ขยายความตรงนี้เพิ่มเติมว่า “ในอดีตบุคคลที่มีโอกาสเขียนหนังสืออยู่เป็นประจำมีแต่พระสงฆ์และปราชญ์ในราชสำนัก คนธรรมดาไม่มีความจำเป็นต้องเขียนหนังสือ เรื่องการเขียนหนังสือเป็น กิจทางศาสนาและราชสำนัก” (อ้างในแกมสุข นุ่นนนท์และคณะ 2544:43)

(2) ชาติพันธุ์นิพนธ์เป็นส่วนหนึ่งของ “วรรณกรรมหลากหลายชนิด” ที่ แทรกตัวอยู่ในอาณาบริเวณวิชาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์ ครั้งหนึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์คำนำใน “*ประชุมพงศาวดาร ภาค 8*” เล่าถึงกระบวนการเบื้องหลังในการเขียนพงศาวดาร ซึ่งเป็นจาริต ประวัติศาสตร์นิพนธ์หลักของราชสำนักว่า

“หนังสือประเภท ซึ่งเรียกว่า พระราชพงศาวดารนั้น อาลักษณ์ผู้เรียบเรียง ได้เนื้อแท้มาจากปุมโหร โหรเป็นผู้จดนานาเหตุการณ์ ทั้งกลางแลนimitร์ ความพิปริตของดินฟ้าอากาศ ตลอดจนไปถึงพระราชกรณียกิจ เพียบพูน ตามสาธารณนัยยังความไพบุลย์แลไพศาลให้เกิดขึ้นในชาติ รัชกาลนั้นจัก ปรากฏพระราชพงศาวดารอ่านได้รสด้วยความสามารถแห่งอาลักษณ์ ผู้ชำระแลเรียบเรียงถ้อยกะทงความ ในทางตรงกันข้าม หากอาลักษณ์ อ่อนวุฒิแลปัญญา พระราชพงศาวดารนั้นก็หมดรสแก่การอ่าน” (อ้าง ใน คำนำสำนักพิมพ์ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล

2549 - ตัวเอียงโดยผู้เขียน)

ถ้าหากประวัติศาสตร์นิพนธ์คือ “วรรณกรรมหลากหลายชนิด” เกี่ยวกับ “นานาเหตุการณ์” ในอดีตที่สามารถ “ชำระเรียบเรียงถ้อยกระพวงความ” ให้ “อ่านได้รส” จาริตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ที่ผมกล่าวมาข้างต้นย่อมเป็นส่วนหนึ่งของหรือแทรกปนอยู่ในจาริตประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยด้วยอย่างไม่ต้องสงสัย อาณาบริเวณและรอยต่อระหว่างงานนิพนธ์ทั้งสองชนิดย่อมมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นและเหลื่อมซ้อนจนยากแก่การแยกแยะออกจากกัน ผมมองเห็นว่า ในบรรดา “วรรณกรรมหลากหลายชนิด” ที่ชนชั้นสูงของไทยได้สร้างขึ้นนั้น ย่อมนำมาใช้เป็นหลักฐานข้อมูล ตัวอย่างหรือจาริตของงานเขียน “ชาติพันธุ์นิพนธ์” ได้เป็นอย่างดี เพราะประวัติศาสตร์กับมานุษยวิทยาเป็นพรหมแดนความรู้ที่แทบจะเรียกได้ว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นไปไม่ได้ที่นักเรียนมานุษยวิทยาจะละเลยประวัติศาสตร์ แม้ว่าตัวเองจะเน้นหนักเรื่องการทำควมเข้าใจปัจจุบันมากกว่าอดีตก็ตาม (สุเทพ สุนทรภัสส์ 2540; อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2529) ประวัติศาสตร์นิพนธ์ย่อมมีความหมายครอบคลุมถึงชาติพันธุ์นิพนธ์ด้วยอย่างไม่ต้องสงสัย

(3) จาริตงานชาติพันธุ์นิพนธ์เป็นผลผลิตของจิตสำนึกทางสังคมและการปรับตัวเพื่อรับใช้กระบวนการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่และตอบรับกระแสความทันสมัยในสยาม งานชาติพันธุ์นิพนธ์ในสยามโดยเฉพาะที่นำเสนอในรูปแบบความเรียงร้อยแก้วที่มาร์คัส (Marcus 1986:190) เรียกว่า “ความเรียงสมัยใหม่” (modern essay) ซึ่งสื่อสะท้อนมิติทางชาติพันธุ์และสังคมวัฒนธรรมของกระบวนการเปลี่ยนแปลงในระดับมหภาคทั้งสองอย่างเข้มข้น ความเรียงร้อยแก้วย่อมสามารถบรรยายหรือพรรณนาความตามสภาพความเป็นอยู่ สะท้อนมุมมองความคิดเห็น หรือเก็บรายละเอียดเล่าเรื่องได้กระฉ่างชัดในลักษณะที่แตกต่างไปจากบทสวดหรือโคลงกลอนร้อยกรอง กวีนิพนธ์ที่มีจาริตแตกต่างออกไป ผมเข้าใจว่า จาริตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ของไทยน่าจะได้รับอิทธิพลโดยตรงจากธรรมเนียมการเขียนงานของตะวันตกผสมผสานกับธรรมเนียมการเล่าเรื่องหรือเล่านิทาน และวรรณกรรม

หมู่บ้านฐานพื้นบ้านของไทย รวมทั้งปรากฏตัวในบรรณพิภพของข้อเขียนเหล่านั้นหลังจากเทคโนโลยีการพิมพ์และการศึกษาแผนใหม่ได้ขยายฐานกลุ่มผู้อ่านออกไปอย่างกว้างขวาง

(4) จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ เป็นจารีตงานเขียนเน้นความสำคัญของการอธิบายและพรรณนาความเพื่อสร้าง “จินตนาการชาติพันธุ์” (ethnographic imagination) (Atkinson 1990) ที่สอดคล้องกับบริบทการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ของสังคมไทย ในที่นี้ “จินตนาการทางชาติพันธุ์” หมายความว่าความคิดคำนึง มโนภาพหรือโลกทัศน์ว่าด้วยความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบของตำแหน่งแห่งที่และความสัมพันธ์ทางสังคมตนเองและผู้อื่น จินตนาการมีพลังในการสร้างชุมชนรูปแบบต่างๆ เช่น ชุมชนชาติ (Anderson 1991) หรือชุมชนท้องถิ่น (พัฒนา กิตติอาษา 2546ก, 2546ข) แต่จินตนาการชาติพันธุ์ย่อมช่วยสร้างข้อสรุปทั่วไปและจัดระบบความสัมพันธ์ของคนและวัฒนธรรมที่หลากหลายจากรากฐานของอัตลักษณ์ชาติพันธุ์และวัฒนธรรม ผมเชื่อว่าจินตนาการทางชาติพันธุ์และอรรถรสที่ได้จากการอ่านและตีความหมายงานเขียนต่างหากที่ช่วยแยกแยะและสร้างความแตกต่างให้กับข้อเขียนประเภทต่างๆ เช่น ประวัติศาสตร์นิพนธ์ กวีนิพนธ์ วรรณกรรม จินตนาการทางชาติพันธุ์ช่วยจัดวางงานเขียนที่ผมเรียกว่า “ชาติพันธุ์นิพนธ์” อยู่ในตำแหน่งที่สื่อสะท้อนให้เห็นถึงมิติของความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางชาติพันธุ์ในบริบทของการสร้างชาติและการเปลี่ยนแปลงไปสู่ภาวะความทันสมัยในสยามก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ชาร์ลส์ คายส์ (Keyes 2003) เรียกว่า “งานชาติพันธุ์วรรณนาพื้นถิ่น” (indigenous ethnography) คายส์ใช้วรรณกรรมแปล (literature in translation) จากภาษาพื้นถิ่น (เช่น ภาษาไทยและภาษาเวียดนาม) เป็นภาษาอังกฤษในฐานะตัวอย่างของงานชาติพันธุ์วรรณนาพื้นถิ่น ท่านชี้ให้เห็นว่า นักเขียนพื้นถิ่นทำหน้าที่หลายอย่างคล้ายกับนักเรียนมานุษยวิทยา โดยเฉพาะการสังเกตแบบมีส่วนร่วมอย่างเข้มข้นและการใช้ชีวิตท่ามกลางคนในสังคมนั้น งานวรรณกรรมเป็นผลผลิตของนักเขียนผู้ซึ่งจัดวางตัวเองและมีส่วน

ร่วมในวิถีชีวิตและกิจกรรมทางสังคมต่างๆ ในสังคมของตัวเองอย่างเข้มข้น

ผมจำกัดขอบเขตความสนใจงานชาติพันธุ์นิพนธ์ในที่นี้ไว้ที่ (1) ข้อเขียนที่นำเสนอในรูปความเรียงสมัยใหม่ ซึ่งเป็นผลผลิตของความทันสมัยและอิทธิพลของการติดต่อสื่อสารของชนชั้นนำและปัญญาชนไทยกับโลกตะวันตก หรือรูปแบบการนำเสนอแบบดั้งเดิม เช่น โคลง กลอนนิราศ ฯลฯ แต่สะท้อนให้เห็นเป็นการปรับประยุกต์หรือต่อรองเนื่องจากอิทธิพลของวัฒนธรรมสมัยใหม่ และ (2) ข้อเขียนที่แสดง สะท้อน หรือระบุความคิดเห็นหรือข้อสรุปทั่วไปเกี่ยวกับประสบการณ์ชีวิตและจินตนาการชาติพันธุ์ภายใต้บริบทของสถานที่และกาลเวลาเฉพาะ ความเรียงสมัยใหม่ที่นำเสนอข้อคิดเห็นหรือข้อสรุปทั่วไปในรูปของจินตนาการชาติพันธุ์น่าจะสะท้อนให้เห็นถึง “สำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่” ที่เน้นเรื่องความเป็นผู้กระทำและศักยภาพของมนุษย์ โดยเฉพาะ “สำนักในศักยภาพของตนและสำนักแห่งปัจเจกชน” (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ 2538: 2, 4) ผมเชื่อว่าจินตนาการชาติพันธุ์ที่ได้จากงานชาติพันธุ์นิพนธ์น่าจะมีลักษณะสังคมนิยมเฉพาะตัวที่แตกต่างไปจากงานนิพนธ์แบบอื่น เช่น เรื่องสั้น นวนิยาย หรือกวีนิพนธ์ จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์จึงสะท้อนทั้งสำนักของผู้กระทำหรือตัวแสดงประวัติศาสตร์ ควบคู่ไปกับจินตนาการชาติพันธุ์ของผู้เขียน/นิพนธ์ประวัติศาสตร์และผู้อ่านหรือใช้ประโยชน์จากงานประวัติศาสตร์ในภายหลัง

จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ในสยามประเภทต่าง ๆ

ผมได้เรียนรู้จากงานชิ้นสำคัญของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538ก, 2538ข) สายชล สัตยานุรักษ์ (2545, 2546) และอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2538) ว่าการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์เต็มไปด้วยความละเอียดอ่อนและซับซ้อนเกินกว่าจะอธิบายด้วยปัจจัยภายนอก เช่น อิทธิพลทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของมหาอำนาจตะวันตก หรืออัจฉริยภาพและวิสัยทัศน์ของชนชั้นสูงในการปฏิรูปการปกครอง

เพื่อพลิกโฉมหน้าของสยามประเทศจาก “สยามเก่า” ให้เป็น “สยามใหม่” นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538:21) ปฏิเสธการแบ่งแยกยุคสมัย “เก่า” กับ “ใหม่” ของสยามเพราะการแบ่งแยกดังกล่าว “เป็นอันตรายมากกว่าให้ประโยชน์” การทำความเข้าใจประวัติศาสตร์สยามช่วงเปลี่ยนผ่านในทัศนะของท่านควรจะเน้นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการปรับตัวของผู้คนในสังคมตามสถานการณ์และเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ไม่ใช่ “การสังเกตการณ์จากกราบเรือหรือเมืองป้อมที่เป็นโรงเก็บสินค้า” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2523:1) ในการศึกษาวรรณกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้นท่านชี้ให้เห็นว่า พัฒนาการจิตสำนึกและวัฒนธรรมกระฎุมพีมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการกำหนดทิศทางและพัฒนากายภาพประวัติศาสตร์ไม่แพ้การทูตแบบเรือปืน ไม่แพ้ผลกระทบของสนธิสัญญาเบาว์ริงและการเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และไม่แพ้พระราชกรณียกิจของรัชกาลที่ 4 และ 5 ซี่งวัดทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมจะเปลี่ยนไปได้อย่างไร ถ้าความคิดหรือโลกทัศน์ของผู้คนยังคงหยุดนิ่งหรือล้าหลังอยู่ การปรับตัวของผู้คนทั้งที่เป็นชาวบ้านร้านตลาด ชุนนางและชนชั้นผู้นำในท่ามกลางการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยม การเปลี่ยนแปลงไปสู่ภาวะความทันสมัย และความจำเป็นในการสร้างรัฐชาติของผู้ปกครอง แท้ที่จริงก็คือ ปรากฏการณ์ด้านหนึ่งหรือส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนแปลงเชิงวิภาษวิธี เพราะอีกด้านหนึ่งก็คือ “ความเปลี่ยนแปลงทางความคิดหรือความสำนึกของมนุษย์” (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ 2538:2) ซึ่งเกิดขึ้นเรื่อยมาในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของกรุงรัตนโกสินทร์ เอาเข้าจริงแล้ว การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ดังกล่าว โดยเฉพาะสำนึกที่เน้นศักยภาพของมนุษย์ ความเป็นปัจเจกชน และการมองความจริงบนพื้นฐานของเหตุผลสามารถย้อนรอยกลับไปถึงสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2536) และสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (สายชล สัตยานุรักษ์ 2546ก)

การเปลี่ยนแปลงสำนักทางประวัติศาสตร์ในหมู่ชนชั้นผู้นำและปัญญาชนสยามปรากฏให้เห็นโดยตรงในจารีตงานเขียนชาติพันธุ์นิพนธ์ ผมเห็นว่าข้อเขียนของชนชั้นนำโดยเฉพาะในส่วนที่เป็นความเรียงร้อยแก้วเพื่อพรรณนา บรรยายหรืออธิบายเหตุการณ์ต่างๆ ได้บรรจุเอาสำนึกประวัติศาสตร์และจินตนาการชาติพันธุ์ที่เปลี่ยนไปไว้ในตัว ผมจัดแบ่งประเภทงานชาติพันธุ์นิพนธ์ในสยามออกเป็น 4 กลุ่มสำคัญโดยยึดเอารูปแบบของการนำเสนอและเนื้อหาเป็นเกณฑ์ดังต่อไปนี้

(1) จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์แบบราชการ (officially commissioned ethnography) จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ที่เก่าแก่ที่สุดน่าจะเป็นจารีตของราชสำนักหรือของหลวง เป็นงานเขียน คั่นคว่า หรือจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรที่ได้รับมอบหมายจากหรือกระทำในนามพระมหากษัตริย์ ชาติพันธุ์นิพนธ์แบบราชการนี้ย่อมเป็นผลผลิตของบรรดาปราชญ์ในราชสำนัก ตัวอย่างที่เก่าแก่มาก ได้แก่ บันทึกรักเมืองจันทบุรี และพงศาวดารหรือตำนานฯ ที่ถูกบันทึกในหนังสือผูกหนังสือใบลาน ศิลปินหลักที่หนึ่งของพ่อขุนรามคำแหงน่าจะเป็นตัวอย่างของงานชาติพันธุ์นิพนธ์ในภาคภาษาไทยที่เก่าแก่ที่สุดในการบันทึกพระราชกรณียกิจ รวมทั้งสถานการณ์และความเป็นไปของบ้านเมือง

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การคบค้าสมาคมกับต่างชาติในระดับความเข้มข้นที่แตกต่างจากยุคก่อนหน้ามีส่วนให้ชนชั้นผู้นำของสยามเริ่มตระหนักและเปรียบเทียบความแตกต่างทางเชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรม และระดับความเจริญก้าวหน้าระหว่างสยามกับชนชาติต่างๆ โดยเฉพาะตะวันตก จารึกวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งเป็นแหล่งรวมวิชาความรู้หรือศาสตร์แขนงต่างสำหรับประชาชนทั่วไปสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้บรรจุเอา “โคลงต่างภาษา” ซึ่งผลงานประพันธ์ของบรรดาปราชญ์ผู้รู้ร่วมสมัยทั้งในราชสำนักและวัดชั้นนำบรรยายลักษณะเฉพาะของชนชาติต่างๆ รวม 32 กลุ่มชาติภาษา ทวีศักดิ์ เผือกสม (2546:118) เรียกโคลงต่างภาษานี้ว่าเป็น “งานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) ชั้นแรกของสยาม” คนชาติ

ภาษาต่างๆ ประกอบด้วย สิงห์ ไทย กะเหรี่ยง อาฟริกัน ดอดชิ อิตาเลียน ฝรั่งเศส ยิบเบียด่าน สะระกาฉวน ยี่ปุ่น อาหรับ หุ่มไ้ระกั้ แวกปะถ่าน แวกจุเหลี้ย หรุชปีตะสปาก หรุช (ตาตา) มอญ กระแซ เจี้ยว พม่า ฮินดู มลายู พราหมณ์ฮินดู พราหมณ์รามเหศร์ จาม ลาวยวน หุ้ยหุย เกาหลี ญวน จีน เขมร และลิวซิว (เรื่องเดียวกัน, หน้า 121-126) งานเขียนชาติพันธุ์วรรณนาของชนชั้นผู้นำสยามในที่นี้ก็คือ การบรรยายหรือสร้างภาพตัวแทนจากลักษณะเด่นทางเชื้อชาติ วัฒนธรรมความเชื่อ การแต่งกาย รวมทั้งตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ทั้งของตนเอง (ไทย/สยาม) กับคนอื่น เชื้อชาติอื่นและวัฒนธรรมอื่น โคลงต่างภาษาคือ รูปธรรมที่ชัดเจนที่สุดของการเมืองเรื่อง “คนมองคน” ซึ่งเกิดจากการมอบหมาย สังการ หรืออำนาจการโดยราชสำนักหรือรัฐบาล ที่สำคัญ โคลงต่างภาษา รวมทั้งความรู้ด้านต่างๆ ในจารึกวัดพระเชตุพนฯ ไม่เพียงแต่เป็นผลงานการศึกษาและจัดระเบียบความรู้เกี่ยวกับตนเอง ผู้อื่นและความเป็นอื่นขึ้นแรกๆ ของชนชั้นผู้นำสยาม หากยังเป็นผลงานที่เกิดจากรูปแบบเกิดจากธรรมเนียมหรือจารีตทางปัญญาแบบดั้งเดิม ซึ่งถูกกำหนดด้วยอำนาจการสั่งการหรือมอบหมายตรวจสอบโดยผู้มีอำนาจแห่งรัฐ ซึ่งในที่นี้ได้แก่ พระมหากษัตริย์และบรรดาขุนนางผู้เกี่ยวข้อง อำนาจทางการเมืองคือเป็นพลังที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดในการสร้างสรรค์และสอบทานองค์ความรู้ทางชาติพันธุ์และภูมิปัญญาทางศาสนธรรมและศีลธรรมของสยามในท่ามกลางกระแสการไหลบ่าและการรับวัฒนธรรมตะวันตก

อย่างไรก็ตาม ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา ชนชั้นนำและปัญญาชนสยามเริ่มตีพิมพ์ข้อเขียนของตนเองในลักษณะของการแสดงความรู้หรือเผยแพร่ความรู้ที่เป็นประโยชน์แก่สาธารณชนมากขึ้น “หนังสือแสดงกิจจานุกิจ” ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) (2514) ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2410 ก็น่าจะจัดรวมเข้าอยู่ในกรณีนี้ด้วย เพราะท่านต้องการแต่งหนังสือเพื่อให้เด็ก เยาวชน และประชาชนทั่วไปอ่าน ท่านตระหนักดีว่าในเวลานั้น “ตำราภานหล่นนั้นมีมาก ตำราภา

ให้ฉลาดนั้นมีน้อย” รวมทั้งต้องการไขความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนา เพราะ “คนบางจำพวกในประเทศนี้ จืดจางต่อศาสนาไม่ว่าใครจะแสวงหาความจริง คนต่างประเทศเขามีความอู່สำหรับสั่งสอนกัน ก็ชาวสยามนี้ก็เกี่ยวข้องสั่งสอนกัน ดูเป็นน่าอดสูแก่คนเหล่านั้น ข้าพเจ้ามีความปรารถนาจะให้คนที่ไม่รู้ในทาง ศาสนานั้นรู้ขึ้นจะไม่ต้องอดสูแก่ผู้ที่เขารู้” (ทิพากรวงษ์มหาโกศาธิบดี, เจ้าพระยา 2514:245-246 -ยัดเอาตัวสะกดตามข้อความในหนังสือต้นฉบับ)

ในแง่ จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ในสยามไม่ได้ถือกำเนิดมาจาก ความอยากรู้อยากเห็น หรือความรักในความรู้เพียงอย่างเดียว การ เขียนประวัติศาสตร์ด้านต่างๆ ในธรรมเนียมราชการของไทยนั้นเป็นเรื่อง การเมือง เป็นส่วนสำคัญของการบริหารราชการบ้านเมือง และเป็นความ ประสงค์หรือไม่ประสงค์ของผู้มีอำนาจในแต่ละยุคสมัย อำนาจทางการเมือง มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการกำกับจารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ โดยเฉพาะในธรรมเนียมของการชำระหรือแต่งพระราชพงศาวดาร สมเด็จพระ ราชปิตุลาธิราช บรมราชูปถัมภ์ทรงบันทึกเบื้องหลัง “ตำนานการแต่งพระราช พงศาวดาร รัชกาลที่ 5” มีความตอนหนึ่งว่า

“คืนวันหนึ่งเมื่อเสวยแล้วตรัสประภาษถึงการต่างๆ ซึ่งได้จัด เปลี่ยนแปลงแลเพิ่มเติมในเมืองไทย แล้วมีพระราชดำรัสตรัสเล่น เปน คำถามขึ้นว่า นี่ต่อไปใครจะเป็นผู้แต่งพงศาวดารรัชกาลของฉฉัน ในขณะ นั้น ข้าพเจ้าก็ยังไม่เคยคิดว่าจะแต่งพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 5 เห็นจะเปนด้วยปากไว กราบพูลขึ้นว่า “ถ้าข้าพเจ้ามีโอกาส เช่นถึงเวลา ไม่สามารถจะช่วยราชการหนักได้เมื่อใด จะรับแต่งถวาย” ก็มีพระราช ดำรัสตอบในทันทีว่า ถ้าเธอแต่งละก็เชื่อได้ว่าดี ความตกลังใจจึงเกิด ขึ้นแก่ข้าพเจ้าในขณะนั้นเอง” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ ราชปิตุลาธิราช บรมราชูปถัมภ์ 2545:6 - ตัวเอียงในต้นฉบับ)

จารีตในการชำระพงศาวดารเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดที่เปิดเผยให้ เห็นถึงกลไกของอำนาจที่อยู่เบื้องหลังของการบันทึกหรือแก้ไขเปลี่ยนแปลง อดีตในรูปของงานเขียน นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2523:3) ชี้ให้เห็นว่า กิจกรรม

ดังกล่าว แท้ที่จริง “เป็นกิจกรรมที่กระทำด้วยคำสั่งหรือการอุปถัมภ์จาก กษัตริย์ทั้งสิ้น... การชำระพงศาวดารมิใช่เป็นเพียงการเติมเนื้อความให้ บริบูรณ์จากพระราชพงศาวดารฉบับเก่าเท่านั้น แต่หมายถึงการแก้ไข ดัดแปลงแนวคิดที่มีต่ออดีตทั้งหมดของสมัยที่ชำระพระราชพงศาวดาร อีกด้วย ผลประโยชน์ทางการเมืองของปัจจุบัน ความหวัง ความกลัว และ ความต้องการของรัฐบาลที่อำนาจการชำระพระราชพงศาวดารจึงถูกแทรก เข้าไปในภาพของอดีตที่จงใจวาดขึ้นใหม่นั้นโดยไม่ได้ตั้งใจ” คำว่า “คำ สั่งหรือการอุปถัมภ์จากกษัตริย์” และ “รัฐบาลที่อำนาจการ” นับว่าเป็น อุปลักษณะที่ชัดเจนของสถาบันและเครื่องมือหรือ “เทคโนโลยีของอำนาจ” (Foucault 1977:31) ซึ่งมีบทบาทกำกับอยู่เบื้องจารีตประวัติศาสตร์นิพนธ์ หรือชาติพันธุ์นิพนธ์ของสยาม

จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์แบบราชการกำเนิดและเติบโตในบริบท เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จารีต ดังกล่าวถูกนำมาใช้เพื่อเป้าหมายสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ การใช้การ ศึกษาด้านประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์เพื่อสร้างรัฐชาติและเพื่อพลิกเปลี่ยน ภาพลักษณ์ของสยามจากล้าหลังและป่าเถื่อนไปเป็นความศิวิไลซ์ (ทวี ศักดิ์ เผือกสม 2546; Thongchai Winichakul 2000a, 2000b) ตัวอย่าง สำคัญของการส่งผ่านจารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์แบบราชการจากรัฐ สมบูรณาญาสิทธิราชย์มายังรัฐประชาชาติหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลง การปกครองอาจพิจารณาได้จากข้อเขียนสำคัญ 2 เล่มที่เป็นเสมือนเสา หลักขององค์ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ชนชาติและรากฐานอารยธรรม ไทย ได้แก่ “หลักไทย” (ขุนวิจิตรมาตรา 2519) และ “งานค้นคว้าเรื่อง ชนชาติไทย” (หลวงวิจิตรวาทการ 2549) หนังสือเล่มแรกได้รับรางวัลจาก การประกวดและได้รับรางวัลจากรัชกาลที่ 7 แล้วตีพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ. 2471 (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ 2548) จัดแบ่งหมวดหมู่เนื้อหาหลักออกเป็น 3 ส่วนตามสถาบันหลัก ชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ส่วนเล่มหลัง เป็นการค้นคว้าตามคำสั่งของกรมประมวลราชการแผ่นดิน ซึ่งอธิบายใน

เวลานั้น ได้แก่ พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2499 งานชาติพันธุ์พินธ์ทั้ง 2 เล่มนี้มีลักษณะร่วมกันหลายประการ เช่น คั่นคว่ำเรียบเรียงจากเอกสารที่เขียนโดยนักวิชาการตะวันตก มีเนื้อหาหลักในการเสริมสร้างอุดมการณ์ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ใช้สนับสนุนสร้างความชอบธรรมแก่ผู้มีอำนาจทางการเมืองในขณะนั้น รวมทั้งเป็นบรรทัดฐานสำคัญให้กับงานคั่นคว่ำเกี่ยวกับความเป็นมาของชนชาติไทยและอัตลักษณ์ไทยที่อิงกับลัทธิชาตินิยมในเวลาต่อมา (สายชล สัตยานุรักษ์ 2544)

(2) จาริงานชาติพันธุ์พินธ์แบบตำราคู่มือ (manual-style ethnography) เรย์โนลด์ส์อธิบายว่า “ความรู้แบบตำราคู่มือ (manual knowledge) คือ ความรู้ที่ได้รับการจัดระเบียบอย่างจริงจังเพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์ สะดวกแก่การค้นคว้านำกลับมาใช้ใหม่ ส่งผ่านถ่ายทอดและบริโภคใช้ประโยชน์ ถ้าใช้ภาษาให้ทันสมัยตามแฟชันไซเบอร์ ความรู้แบบตำราคู่มือคือ ความรู้ที่ถูกเรียบเรียงหรือถอดรหัสแบบเฉพาะเจาะจง เพื่อการใช้ประโยชน์ในทางปฏิบัติ” (Reynolds 2006:214) คำอธิบายนี้เป็นประโยชน์อย่างมากในการทำความเข้าใจจาริงานชาติพันธุ์พินธ์ในสยามแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลายในหมู่ชนชั้นนำและปัญญาชนของสยาม ในสถานการณ์ที่การศึกษาภาคบังคับหรือการศึกษามวลชนในโรงเรียนยังไม่มีที่แพร่หลายและในสถานการณ์ที่ช่องว่างระหว่างชนชั้นผู้นำกับชาวบ้านร้านค้าดังกว้าง สื่อมวลชน เช่น หนังสือพิมพ์ ยังจำกัดอยู่ในแวดวงของผู้มีการศึกษาและฐานะทางเศรษฐกิจการเมือง ชนชั้นผู้นำใช้การเขียนงานชาติพันธุ์แบบตำราคู่มือเพื่อให้ความรู้ แนะนำ และกำกับว่าแนวประพฤติปฏิบัติหรือความรู้ในเรื่องต่างๆ ที่ถูกต้องควรจะเป็นอย่างไร ราษฎรควรหรือไม่ควรเชื่อ ประพฤติ หรือแสดงพฤติกรรมอะไรบ้าง

พื้นฐานงานชาติพันธุ์พินธ์แบบตำราคู่มือน่าจะมาจากประกาศข้อกฎหมาย คำสั่ง แนวทางประพฤติปฏิบัติในเรื่องต่างๆ รวมทั้งข่าวสารบ้าน

เมืองที่ทางราชสำนักได้แจ้งให้กับสาธารณชนได้รับทราบและถือปฏิบัติ “เรื่องกฎหมายตราสามดวง” (2506) “หนังสือแสดงกิจจานุกิจ” (2514) “ประชุมประกาศ รัชกาลที่ 4” ฯลฯ ล้วนเป็นตัวอย่างพื้นฐานของการเขียนงานชาติพันธุ์แบบตำราคู่มือในระยะแรกๆ อย่างไรก็ตาม ตัวอย่างของการเขียนลักษณะนี้ปรากฏชัดเจนที่สุดในบทพระราชนิพนธ์เรื่อง “พระราชพิธีสิบสองเดือน” ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ประสงค์จะให้บทพระราชนิพนธ์ชิ้นนี้เป็นทั้งคำอธิบายและแนวปฏิบัติที่ถูกต้องตามแบบอย่างราชประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับพระราชพิธีต่างๆ แก่เจ้าพนักงานผู้เกี่ยวข้องในราชสำนัก รวมทั้งให้การศึกษาความรู้แก่ประชาชนทั่วไป ข้อเขียนในลักษณะนี้ได้รับการขยายตัวโดยปัญญาชน ทั้งที่เป็นขุนนางนักปราชญ์ในราชสำนักและพระภิกษุสงฆ์ ผู้เขียนเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในเรื่องความรู้คู่มือแขนงต่างๆ เช่น ประเพณีความเชื่อเฉพาะถิ่น ธรรมเนียมความรู้เรื่องต่างๆ คู่มือคำสอนจรรยา มารยาท รวมทั้งวิชาชีพและการทำมาหากินต่างๆ

(3) **จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์แบบบันทึกการเดินทาง (travelogue as ethnography)** บันทึกการเดินทางในรูปแบบต่างๆ สามารถจัดเป็นงานชาติพันธุ์นิพนธ์ได้ประเภทหนึ่ง บันทึกการเดินทางเป็นการท่องเที่ยวหรือเคลื่อนย้ายทั้งในทางกายภาพและจินตนาการไปในดินแดนที่เต็มไปด้วยคนอื่นและวัฒนธรรมความเป็นอื่นทั้งในและนอกประเทศไทย การเดินทางในความหมายนี้เป็นการนำพาชนชั้นผู้นำหลุดพ้นไปจากโลกและสภาพแวดล้อมที่ตนเองคุ้นชิน บันทึกการเดินทางบอกเล่าเหตุการณ์ สถานที่ รวมทั้งความทรงจำความประทับใจอันเป็นประสบการณ์และความคิดคำนึงที่เกิดขึ้นกับผู้บันทึกหรือนักเดินทาง บันทึกการเดินทางไม่เพียงแต่เล่าเรื่อง “คร่ำครวญถึงลูกเมียและว่าถึงระยะทาง” (สิทธิ ศรีสยาม 2518:19) หากยังสะท้อนแ่งคิดมุมมองจากจุดยืนเฉพาะ ชีวิต ประสบการณ์ และความทรงจำที่ปรากฏในบันทึกมักจะเกี่ยวข้องโดยตรงกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนอื่นและสังคมอื่นที่ผู้บันทึกมีโอกาสเดินทางไปผ่านพบ บันทึกการ

เดินทางอาจอยู่ในรูปของข้อเขียนที่หลากหลายทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่น บันทึกล้วนตัว จดหมายหรือโปสการ์ดส่งถึงผู้รับที่ปลายทาง และ กลอนนิราศ เป็นต้น นิราศลอนดอน บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง “ไกลบ้าน” นิราศเมืองแกลง นิราศสุพรรณ นิราศพระแท่นดงรังของสุนทรภู่ และนิราศการเมืองที่อื้อฉาวเรื่อง “นิราศหนองคาย” ของหลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) (2518) สามารถจัดเป็นตัวอย่างของจารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ในรูปแบบบันทึกการเดินทาง

รูปแบบการเดินทางที่สำคัญของชนชั้นผู้นำสยามมักจะประกอบด้วย 3 รูปแบบสำคัญ ได้แก่ (1) การเดินทางจาริกแสวงบุญหรือไปทำบุญตามฤดูกาลหรือเทศกาลต่างๆ ในสถานที่หรือท้องถิ่นที่มีความสำคัญทางศาสนา บรรดานิราศสำคัญหลายเรื่องก็เป็นผลผลิตของการเดินทางในลักษณะนี้ (2) การเดินทางไปตรวจราชการตามหัวเมืองหรือไปภารกิจสงครามตามที่ได้รับมอบหมาย พระนิพนธ์สำคัญของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจำนวนมากก็มาจากการเดินทางไปตรวจราชการตามมณฑลต่างๆ (3) การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อทัศนศึกษาและความเพลิดเพลินในยามว่าง ก็เป็นที่มาของการเขียนงานชาติพันธุ์นิพนธ์ในรูปแบบบันทึกการเดินทางด้วยเช่นกัน

(4) จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์แบบบันทึกความทรงจำหรือชีวประวัติ (memoir/biography as ethnography) การเขียนบันทึกความทรงจำหรือชีวประวัติเป็นจารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในหมู่ชนชั้นผู้นำ ขุนนางข้าราชการ และบุคคลสำคัญ ความทรงจำเป็นการย้อนมองชีวิตในอดีตผ่านแว่นตาและความทรงจำของปัจเจกบุคคล เป็นการมองโลก ชีวิต และสังคมที่ถูกรวบยอดให้อยู่ในรูปของประสบการณ์ และเป็นการจัดระเบียบ ฉาก และลำดับขั้นตอนตามหัวเรื่อง และลำดับเวลาเท่าที่ความสามารถในการจดจำของสมอง รวมทั้งหลักฐานข้อมูลต่างๆ ที่ผู้ความจำและอดีตเหล่านั้นจะหามาสนับสนุนได้ ความทรงจำและชีวประวัติของสามัญชนและบุคคลสาธารณะย่อมมีนัยสำคัญแตก

ต่างกัน แต่ทั้งคู่จัดเป็นงานชาติพันธุ์นิพนธ์ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา งานชาติพันธุ์นิพนธ์ในแนวนี้นี้โดดเด่นและมีนัยสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ ได้แก่ บทพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพฯ เช่น “ความทรงจำ” “นิทานโบราณคดี” “เทศาภิบาล” และ “เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น” งานนิพนธ์ขุนวิจิตรมาตรา เรื่อง “กรุงเทพฯ เมื่อวันวาน” งานนิพนธ์ของพระยาอนุมานราชธน โดยเฉพาะเรื่อง “ฟื้นความหลัง” และ “เมื่อข้าพเจ้าเฝ้าสมเด็จพระ

ผมเลือกที่จะกล่าวถึงพระนิพนธ์สำคัญของสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพฯ จำนวนหนึ่ง เพื่อชี้ให้เห็นถึงลักษณะอันโดดเด่นของสำนักประวัติศาสตร์และจินตนาการชาติพันธุ์ รวมทั้งตำแหน่งทางสังคมที่ชัดเจนของพระองค์ท่าน ใน “นิทานโบราณคดี” ซึ่งพระองค์ “ทรงพระนิพนธ์เสร็จก่อนหน้าสิ้นพระชนม์ไม่กี่วัน” (อนุมานราชธน, พระยา อ้างถึงใน ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา 2545) ไม่ใช่หนังสือเล่าเรื่องเกี่ยวกับความรู้ในทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โบราณคดีและขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ตามความทรงจำทั่วไป หากได้พรรณนาและอธิบายประวัติศาสตร์การเมืองเรื่องการสร้างชาติ เศรษฐกิจหมู่บ้าน และลักษณะอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ของประชาชนในหัวเมืองต่างๆ ของสยามไว้อย่างเข้มข้น

พระองค์กล่าวถึงมิติทางชาติพันธุ์ของการสร้างชาติ โดยเฉพาะปฏิบัติการที่เปลี่ยนประชาชนต่างเชื้อชาติ ศาสนาและลักษณะทางวัฒนธรรมให้เป็นพลเมืองไทยเหมือนกัน พระองค์อ้างถึงพระราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่ง “ทรงพระราชปรารภว่า ลักษณะการปกครองแบบเดิมนิยมให้เป็นอย่างประเทศราชอิทธิราช (Empire) อันมีเมืองคนต่างชาติต่างภาษาเป็นเมืองขึ้นอยู่ในพระราชอาณาเขต จึงถือว่าเมืองชายพระราชอาณาเขต 3 มณฑลนั้นเป็น “เมืองลาว” และเรียกชาวเมืองซึ่งอันที่จริงเป็นชน “ชาติไทย” ว่าลาว แต่ลักษณะการปกครองอย่างนั้นพ้นเวลาอันสมควรเสียแล้ว ถ้าคงไว้จะกลับให้โทษแก่บ้านเมือง จึงทรง

พระราชดำริให้แก่วัฒนธรรมการปกครองเปลี่ยนเป็นอย่างพระราชอาณาเขต (Kingdom) ประเทศไทยรวมกัน...” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา 2545:253-255) พระองค์ท่านทรงใช้คำว่า “คนต่างจำพวก” แทนกลุ่มชาติพันธุ์หรือชนชาติเมื่อประธานคำอธิบายเกี่ยวกับอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ที่แตกต่างกัน ยกตัวอย่าง เช่น “พวกพลเมืองในมณฑลอุดรและมณฑลอีสาน ที่ฉันไปพบมีไทยล้านช้าง เป็นต้น แต่ยังมีคนจำพวกอื่นที่ผิดกับไทยล้านช้าง และมีชื่อเรียกเป็นอย่างอื่นๆ ต่างหากอีกหลายจำพวก ฉันได้ลองไถ่ถามดูได้ความว่ามี 8 จำพวกต่างกันคือ ...พวกผู้ไทย พวกกะเลิง พวกย้อ พวกแสก พวกไย๋ย พวกกะตาก พวกกะไข่ ข่า เขมรป่าดง...” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา 2545ก:285-289)

เป็นที่น่าสนใจว่า พระองค์ทรงตีความสภาพเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีตโดยเปรียบเทียบกับความคิดเรื่องเศรษฐกิจสังคมนิยมของฝรั่งเศสวันตก ซึ่งพระองค์เรียกว่า “สมาคมไทยอย่างโบราณ” พระองค์ทรงชื่นชมว่าสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านนั้นสามารถใช้เป็นตัวอย่างของความเจริญรุ่งเรืองได้ “เวลาฉันไปเที่ยวตามบ้านเรือนราษฎร ไถ่ถามถึงการทำมาหากินและประเพณีที่ปกครองบ้านเรือน ได้ฟังคำพูดชาวบ้านในมณฑลอุดรอธิบาย ยิ่งรู้ยิ่งคิดพิศวง ด้วยเห็นว่าชนชาติไทยได้เคยถึงวัฒนธรรม (Civilization) มาแล้วอย่างหนึ่งตั้งแต่ดึกดำบรรพ์” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา 2545:257) หลังจากบรรยายสภาพการทำไร่ ทำนา การปกครองด้วยระบบอาชุโล เครือญาติและพิธีกรรมความเชื่อ พระองค์สรุปว่า “เมื่อคิดถึงถึงความประสงค์ของฝรั่งพวกไซเชียลิสต์ ซึ่งเห็นว่าต้องเจตนาทรัพย์และสิทธิต่างๆ ให้นมนุษย์มีเสมอภาคกันจึงจะเป็นสุขนั้น หากสำเร็จดังว่าก็จะเป็นอย่างเช่นชาวมณฑลอุดรนี้เอง ถ้าจะอวดว่าสมาคมไซเชียลิสต์มีมาในเมืองไทยหลายร้อยปีแล้วก็ได้กระมัง” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา 2545:258)

อย่างไรก็ตาม สำนักความเป็นเจ้านายชนชั้นสูงจากเมืองหลวง เสด็จ

ปฏิบัติราชการต่างพระเนตรพระกรรณขององค์พระมหากษัตริย์ปรากฏอย่างชัดในบันทึกของพระองค์หลายแห่ง สำนักอัตลักษณ์ทางชนชั้นดังกล่าวส่วนหนึ่งมาจากการปะทะสังสรรค์หรือการออกตรวจราชการในสนามเมื่อต้องอยู่ในสถานภาพที่สูงกว่าสามัญชนทั่วไป พระองค์ตระหนักตลอดเวลาในเรื่องความแตกต่างระหว่างเจ้านายกับไพร่ฟ้าข้าราษฎร ในบันทึกเรื่อง “ชาวล้านช้างไหว้เจ้า” พระองค์ทรงเล่าไว้ว่า “พอได้ยินข่าวว่าเจ้านายเสด็จขึ้นไปอีกก็พากันปีติยินดีตั้งแต่ฉันเข้าเขตมณฑลอุดร เดินทางผ่านตำบลไหน ก็เห็นราษฎรชาวบ้านในตำบลนั้นทั้งชายหญิงเด็กผู้ใหญ่พากันมานั่งคอยเคารพอยู่ริมหนทางเป็นหมู่ๆ และมากๆ เวลาหยุดพักที่ไหน พวกราษฎรก็พากันนั่งห้อมล้อมรอบข้าง บางคนก็เข้ามากราบไหว้ด้วยมือเปล่า บางคนก็มีเครื่องสักการะมาด้วย บางคนก็ถึงเอาน้ำใส่ขันมาขอให้ทำน้ำมนต์ และอยากขอให้ใกล้ชิดทุกคน พวกหนึ่งเข้ามากราบไหว้แล้วถอยออกไป พวกใหม่ก็เข้ามาแทน มีกิจที่ต้องรับและปราศัยให้พวกราษฎรเพิ่มขึ้นตลอดทางที่ไปทุกแห่ง” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา 2545ก:264)

สำหรับพระองค์ท่าน สำนักและอัตลักษณ์ทางชนชั้นมีความชัดเจนยิ่งนัก เจ้านายกับไพร่ฟ้าข้าราษฎรมีพรมแดนแบ่งแยกที่ชัดเจน ขณะเดียวกันก็ชวนให้คิดต่อไปว่า สถานภาพของเจ้านายจากส่วนกลางเวลานั้นก็ไม่แตกต่างกันมากนักจากระบบตัวแทนของผู้ปกครองอาณานิคม เช่น ในอินโดจีนของฝรั่งเศส หรืออินเดียของอังกฤษ ชนชั้นผู้นำของสยามแสดงความตื่นตัวต่อผู้เพื่อสถาปนาอำนาจนำเหนือดินแดนในอาณาเขตของตนเอง ซึ่งเต็มไปด้วยผู้คนที่มีภูมิหลังประวัติศาสตร์ ชาติพันธุ์และความเชื่อศาสนาที่แตกต่างกันอย่างมหาศาล สยามต้องการสร้าง “พลเมืองไทย” จากผู้คนสมาชิกกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ แน่แน่นอนว่า ความพยายามต่างๆ ย่อมปรากฏอยู่ในตัวงานและจารีตงานเขียนชาติพันธุ์นิพนธ์ นั่นเอง

(5) จารีตชาติพันธุ์นิพนธ์ท้องถิ่นนิยม (localist ethnography)

งานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณนาในกลุ่มนี้ผลิตโดยปัญญาชนคนสามัญใน

ท้องถิ่นต่างๆ เช่น พระสงฆ์ ข้าราชการ และปราชญ์พื้นบ้านในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศ นักมานุษยวิทยาพื้นบ้านเหล่านี้เรียนรู้ สนใจ และเห็นความสำคัญกับการรวบรวมองค์ความรู้และตีพิมพ์เผยแพร่มิติต่างๆ ของชุมชนท้องถิ่นหรือของกลุ่มชาติพันธุ์เฉพาะ เช่น ประวัติศาสตร์ เรื่องเล่า นิทาน ตำนาน ศาสนา ภาษา การทำมาหากิน ฯลฯ นักมานุษยวิทยาพื้นบ้านเหล่านี้มีจำนวนไม่มาก หลายท่านก็เป็นผลผลิตของการศึกษาในโรงเรียน การบวชเรียน การเดินทางหรือทำงานในท้องถิ่นโดยเฉพาะเมืองหลวง รวมทั้งเคยทำงานในวิชาชีพสมัยใหม่ เช่น อดีตข้าราชการครู อดีตนักการเมือง พ่อค้าหบตี หรือพระสงฆ์อาวุโส ตัวอย่างสำคัญของนักมานุษยวิทยาพื้นบ้าน ได้แก่ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ สงวน สุโกวิทรัตน์ (ภาคเหนือ) ปรีชา พิณทอง พระครูอรุณวัตร (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) ผมเรียกว่างานเขียนที่ผลิตโดยท่านเหล่านี้ว่า จาริตชาติพันธุ์นิพนธ์ท้องถิ่นนิยม อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากนักมานุษยวิทยาพื้นบ้านใช้ข้อเขียนของตนในการจัดระบบความรู้ท้องถิ่น ทบทวนประสบการณ์ชีวิต และสร้างอัตลักษณ์และสำนึกทางการเมืองวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น งานชาติพันธุ์เหล่านี้เป็นรากฐานสำคัญของแนวคิดภูมิภาคนิยม (Keyes 1967; ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ 2546) หรือท้องถิ่นนิยม (พัฒนา กิตติอาษา 2546ข) ในทศวรรษแห่งการพัฒนาหลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา

ข้อสังเกตเบื้องต้น

เนื่องจากสถานภาพของบทความนี้เป็นเพียงรายงานหรือข้ออภิปรายเบื้องต้นของโครงการวิจัยหลักที่ยังอยู่ในระหว่างดำเนินการ สิ่งที่มีความเหมาะสมแก่กละและเทศะทางวิชาการในที่นี้จึงน่าจะเป็นการตั้งข้อสังเกตมากกว่าการนำเสนอข้อค้นพบและวิพากษ์วิจารณ์ ผมมีข้อสังเกตเบื้องต้นเกี่ยวกับแง่มุมต่างๆ ของการพิจารณางานชาติพันธุ์นิพนธ์แบบ “คนมองคน” ในฐานะที่เป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษากำเนิดและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของวิชามานุษยวิทยาในประเทศไทยดังนี้

ประการแรก งานชาติพันธุ์นิพนธ์ “แบบคนมองคน” ย่อมแยกไม่ออกจากการใช้หลักฐานและงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ กำเนิดและพัฒนาการของชาติพันธุ์นิพนธ์ย่อมเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยอย่างไม่ต้องสงสัย เพราะทั้งสองสาขาวิชามุ่งพิจารณาจารีตการเขียนงานเกี่ยวกับประสบการณ์ชีวิตและโลกทางสังคมวัฒนธรรมของชนชั้นนำและปัญญาชนสยาม ทั้งสองสาขาวิชาใช้ประโยชน์จารีตงานนิพนธ์จากรั้ววังและวัดเช่นเดียวกัน

ประการที่สอง กำเนิดและพัฒนาการของงานชาติพันธุ์นิพนธ์เกิดขึ้นในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงอย่างมโหฬารจากสยามเก่ามาเป็นสยามใหม่ ชนชั้นนำและปัญญาชนสยามใช้งานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณนาในลักษณะที่สอดคล้องกับเป้าหมายและอุดมการณ์ของรัฐ เพื่อรับใช้ กระบวนการสร้างชาติภายใต้การบีบบังคับของมหาอำนาจของโลกยุคอาณานิคมและกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ภาวะความทันสมัย ผมเชื่อว่าประวัติศาสตร์มานุษยวิทยาไทยควรจะได้รับการศึกษาพิจารณาในบริบทของรอยต่อทางความคิดและบริบทการเมือง เศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมดังกล่าวนี้ ในแง่นี้ งานชาติพันธุ์นิพนธ์ในสยามจึงเป็นผลผลิตของจิตสำนึกด้านสังคมวัฒนธรรมและสภาพเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองสมัยใหม่ รวมทั้งเป็นจารีตวิชาการของชนชั้นนำและปัญญาชนสยามในช่วงเปลี่ยนผ่านที่สำคัญของสยาม

ประการที่สาม งานชาติพันธุ์นิพนธ์ในสยามไม่ได้เกิดขึ้นและดำรงอยู่อย่างจำกัดในวงแคบๆ หากมีการเชื่อมโยง แลกเปลี่ยนหรือวิพากษ์วิจารณ์ตอบโต้กับกระแสความคิดทางวิชาการของโลกอย่างใกล้ชิด กิจกรรมทางปัญญา เช่น การอ่าน การแปล การอภิปรายถกเถียง และการอ้างอิงตำราหรือเอกสารภาษาต่างประเทศเกิดขึ้นอย่างคึกคักพอสมควรโดยเฉพาะในแวดวงของชนชั้นนำและปัญญาชน ผมเชื่อว่า ในช่วงเวลาที่วิษณุมานุษยวิทยาเพิ่งจะเริ่มก่อร่างสร้างตัวในโลกตะวันตก ความคิดเชิงมานุษยวิทยาของโลกยุคนั้น ซึ่งจอร์จ สตีคกิ้ง จูเนียร์ (George

Stocking, Jr.) เรียกว่า “มานุษยวิทยาสมัยสมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรียเรีย” (Victorian Anthropology) (Stocking 1987) ได้ถูกส่งผ่านมายังชนชั้นนำและปัญญาชนสยามราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในนามของระเบียบโลกและจักรวาลวิทยาชุดใหม่ที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ทวีปยุโรปเรียกว่า “ทฤษฎีวิวัฒนาการนิยม” (Stocking 1987) และ “วาทกรรมเชิงภูมิศาสตร์ของวิถีคิดแบบศิวิไลซ์” (Thongchai Winichakul 2000b; โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ทวีศักดิ์ เผือกสม 2541, 2546) ยกตัวอย่าง เช่น ทั้ง “หนังสือแสดงกิจจานุกิจ” ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (2514) และ “พงศาวดารโยนก” ของพระยาประกาศกิจกรจักร (2507) เจ้านายและปัญญาชนคนสำคัญจากตระกูลขุนนางต่างก็มีพื้นฐานการค้นคว้าจากงานของ “ปราชญ์ฝรั่ง” อย่างเข้มข้น เจ้าพระยาทิพากรวงศ์อ้างอิงค้นพบของนักปราชญ์ฝรั่ง (นักวิทยาศาสตร์) และตอบโต้กับบาทหลวงและหมอสอนศาสนาชาวตะวันตกในข้อเขียนของท่านอย่างเข้มข้นเพื่อแก้ “ทฤษฎี” ทั้ง “การโลกย์และการศาสนา” (2514:247) พระยาประกาศกิจกรจักร (2507:41) อ้างถึงงานของ “ลูเตนเนนต์ เกาวนา ทอมมัส สแตมโฟค แรฟเฟิล เจ้าเมืองสิงคโปร์ คนแรกผู้เรียบเรียงหนังสือพงศาวดารชาว” หรือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2546:258) ทรงเปรียบเทียบถึง “ความประสงค์ของฝรั่งพวกไซเชยลิสต์” ซึ่งเห็นจะต้องเฉลี่ยทรัพย์และสิทธิต่างๆ ให้นุชนผู้มีเสมอภาคกันจึงจะเป็นสุขนั้น หากสำเร็จดังนั้นก็จะเป็นอย่างเช่นชายมณฑลอุดรนี่เอง” เป็นต้น

ประการที่สี่ ชนชั้นนำและปัญญาชนสยามประยุกต์ใช้องค์ความรู้และวิธีวิทยาของวิชามานุษยวิทยาในลักษณะเดียวกันกับนักมานุษยวิทยาชาวตะวันตกที่ทำงานเกี่ยวกับการบริหารจัดการอาณานิคมหรือหมอสอนศาสนา กล่าวคือ ชนชั้นนำและปัญญาชนสยามเดินทางไปปะทะสังสรรค์เพ่งมอง และลงมือเขียนงานชาติพันธุ์วรรณาเกี่ยวกับคนอื่นทั้งที่อยู่ในเขตแดนของสยามประเทศและที่กว้างขวางออกไป นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538ข) นำเสนอข้อวิเคราะห์ที่ว่า แรงจูงใจที่อยู่เบื้องหลังการศึกษาคนอื่นและความ

เป็นอื่นเพื่อเข้าใจตนเองของชนชั้นนำและปัญญาชนสยามในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อก็คือ “วิกฤตการณ์ทางอัตลักษณ์” (identity crisis) วิกฤตการณ์ดังกล่าวมีที่มาจากโลกทัศน์และระบบคุณค่าที่คลอนแคลนและความมุ่งงมงายจนกลายมาเป็นการตั้งคำถามและการลงมือเพื่อค้นหาคำอธิบายเกี่ยวกับแรงสั่นสะเทือนของความคิดใหม่หรืออารยธรรมใหม่จากยุโรปที่มีต่อโลกเก่าและฐานคิดดั้งเดิมของชาวสยาม เป็นที่น่าสังเกตว่า ในบรรดาชนชั้นนำสยามล้วนแต่เป็น “นักเรียนใน” ที่ต้องเผชิญหน้ากับวิกฤตการณ์ทางอัตลักษณ์อย่างรุนแรง ไม่ใช่เรียนนอก รุ่นใหม่ สำหรับชนชั้นนำและปัญญาชนสยามแล้ว การประกอบสร้างการพินิจวิเคราะห์และจินตนาการทางชาติพันธุ์ (ethnographic gaze and imagination) ย่อมเป็นไปเพื่อทำความเข้าใจตนเองและท่าทีของตนเองที่มีต่อคนอื่นและความเป็นอื่นในรูปแบบของ “คนมองคน” ผมเข้าใจว่า งานชาติพันธุ์นิพนธ์ได้เปิดพื้นที่และสร้างกิจกรรมทางปัญญาที่สำคัญ เพราะกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับงานเขียนเหล่านั้นเริ่มสร้างความเป็นปัจเจกบุคคลในการแสดงความคิดเห็นและเป็นกิจกรรมการแสวงหาและสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับคนอื่นและความเป็นอื่นที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกและเริ่มจะเป็นอิสระจากจารีตของทางการในราชสำนัก (วัง) และพุทธศาสนา (วัด)

ประการสุดท้าย งานชาติพันธุ์นิพนธ์สามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมสยามช่วงเปลี่ยนผ่านเพราะได้รับการสถาปนาให้เป็นสถาบันทางสังคม ทั้งที่อยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของทางราชการ เช่น หนังสืออรรถาธิบายพิเศษ หอพระสมุด และสยามสมาคม และภายใต้ความพยายามของปัญญาชนอิสระ เช่น ก.ศ.ร. กุหลาบ หรือเทียนวรรณ ในการผลิตหนังสือและวารสารเพื่อจำหน่ายโดยความอุปถัมภ์ของตลาดและการเติบโตของชนชั้นกระฎุมพีในเมือง ผมยังไม่ได้ค้นคว้าอย่างละเอียดในประเด็นนี้ แต่อยากจะตั้งเป็นข้อสังเกตว่า งานชาติพันธุ์นิพนธ์ในสยามประเทศได้เริ่มกลายมาเป็นสถาบันทางสังคมที่เน้นการค้นคว้า เผยแพร่และแลกเปลี่ยนองค์ความรู้เกี่ยวกับคนอื่นและความเป็นอื่นในอาณาจักรสยามมาตั้งแต่ช่วงเปลี่ยนพุทธศตวรรษ

ที่ 25 ในยุคที่ยังไม่มีมหาวิทยาลัยในสยาม สถาบันสังคมดังกล่าวอำนวยประโยชน์ในการค้นคว้าและการเรียนรู้ระหว่างชนชั้นนำและปัญญาชนสยามด้วยกันเอง และระหว่างชนชั้นนำและปัญญาชนสยามกับปราชญ์ผู้รู้ชาวต่างชาติ ด้วยความเป็นสถาบันสังคมนี้เอง ในแง่นี้ ผลงานและการทุ่มเทของชนชั้นนำและปัญญาชนรุ่นบุกเบิกคนสำคัญ เช่น ร.4 ร.5 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี พระยาประกาศกิจกรจักร สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระยาอนุমানราชชน ฯลฯ ล้วนแต่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนางานชาติพันธุ์นิพนธ์ให้เติบโตและมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องในสังคมสยาม

บทสรุป

ประวัติศาสตร์มานุษยวิทยา “แบบคนมองคน” นำเสนอว่า สยามมีรากแก้วของการวิจัย ค้นคว้าและธรรมเนียมเฉพาะด้านชาติพันธุ์นิพนธ์ ควบคู่หรือแทรกตัวอยู่กับประวัติศาสตร์นิพนธ์ ชนชั้นนำและปัญญาชนของสยามต่างก็ตื่นตัวและกระตือรือร้นอย่างมากในการวางรากฐานหรือนำเสนอการวิจัยทางมานุษยวิทยาอย่างน้อยก็ในจารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ ทั้ง 4 รูปแบบดังที่ผมได้นำเสนอมาแล้ว จารีตทางมานุษยวิทยาดังกล่าวอย่างน้อยน่าจะปรากฏตัวอยู่ในสังคมสยามมานานก่อนหน้าสงครามโลกครั้งที่สองและก่อนโครงการวิจัยบางชิ้นของสำนักคอร์แนลในทศวรรษที่ 2490 ผมออกจะตื่นเต้นเป็นพิเศษที่ได้อ่านงานค้นคว้าของทวีศักดิ์ เผือกสม (2546:148-149) ในส่วนที่ว่า ชนชั้นนำของสยามใหม่ โดยเฉพาะรัชกาลที่ 4 และเจ้านายจำนวนหนึ่งในเวลานั้นตื่นตัวกับความรู้ทางโลกย์ของตะวันตก แต่ก็ตระหนักถึงความเข้มแข็งของความรู้ทางธรรมที่มีฐานอยู่ที่พุทธศาสนาของตนเอง รัชกาลที่ 4 “ทรงพยายามค้นหาความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “ศิวิไลซ์เซตแลแอนไลต์เรตนาแอน [Civilized and Enlighted Nation] ซึ่งวิธีการอย่างหนึ่งที่มีหลักฐานปรากฏที่พระองค์ใช้ในการค้นคว้าก็คือ การหาหนังสือมานุษยวิทยา ‘แอนโทรโปโลยีกัล รีวิว’ [Anthropological

Review] มาอ่าน”

ในขณะที่ประเทศเพื่อนบ้านที่ตกเป็นอาณานิคมของตะวันตก เช่น อินโดจีนของฝรั่งเศสได้รับอิทธิพลของวิชามานุษยวิทยาและธรรมเนียมการค้นคว้าจากยุโรปโดยตรง (Bayly 2000) ชนชั้นนำและปัญญาชนของสยามทำหน้าที่แบกรับภารกิจในลักษณะเดียวกับ “ภารกิจของคนขาว” และภารกิจในการยกระดับความศิวิไลซ์ให้กับคนอื่นร่วมเขตแดนของตนเอง ในลักษณะเดียวกับชาวยุโรป (ทวิศักดิ์ เผือกสม 2546) ในการศึกษาอดีตในรูปของจารีตงานประวัติศาสตร์นิพนธ์และศึกษาคนอื่นและความเป็นอื่นเพื่อเข้าใจตัวเองในรูปของจารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ หัวใจของงานประวัติศาสตร์นิพนธ์คือ การสื่อสะท้อนสำนึกประวัติศาสตร์ของยุคสมัย แต่หัวใจของงานชาติพันธุ์นิพนธ์คือ การผลิตและตอกย้ำสิ่งที่เรียกว่า “จินตนาการชาติพันธุ์” ผมเชื่อว่า จินตนาการดังกล่าวนี้เองที่หล่อเลี้ยงและผลักดันกระบวนการสร้างชาติและการเปลี่ยนแปลงไปสู่ภาวะความทันสมัยในสยามประเทศอย่างเข้มข้น กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ในสยามบันทึกชีวิตและเล่าเรื่องประสบการณ์และความคิดคำนึงเกี่ยวกับตนเองและผู้อื่นในช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่านที่สำคัญ จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์นำเสนอมิติทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมของการสร้างชาติและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมในสยามในช่วงประมาณหนึ่งศตวรรษก่อนสงครามโลกครั้งที่สองและกำเนิดของวิชามานุษยวิทยาและสังคมศาสตร์แขนงต่างๆ ในประเทศไทย

จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์เกิดในวัฒนธรรมราชการไทยและถูกหล่อเลี้ยงด้วยจารีตวิชาการตามธรรมเนียมไทย เช่น การสั่งการหรือมอบหมายงานของหน่วยราชการ สไตลชีวิตและโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำและปัญญาชนทั้งในวังและวัด การอบรมสั่งสอนและความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ การก่อตั้งสถาบันทางสังคมขึ้นมารองรับ รวมทั้งวัฒนธรรมการพิมพ์หนังสือเพื่อทำบุญ ดังนั้น จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์จึงมีหน้าที่ บทบาทและระบบการจัดการที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดจากมานุษยวิทยาหรือการ

เขียนงานชาติพันธุ์ตามแนวตะวันตก ซึ่งเน้นการวิพากษ์วิจารณ์หรือการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ในการพัฒนาสังคม ถึงกระนั้นก็ตาม เราสามารถกล่าวได้ว่า จารีตชาติพันธุ์นิพนธ์ในสยามได้วางรากฐานการวิจัย ค้นคว้า และการเผยแพร่องค์ความรู้ ซึ่งเป็นผลผลิตของปฏิบัติการคนมองคนที่มีที่มาที่ไปในสังคมไทยมาก่อนหน้าการสถาปนาการเรียนการสอนและการวิจัยสาขามานุษยวิทยาอย่างจริงจังในประเทศไทย

อาจารย์อนันท์บอกว่า มานุษยวิทยา คือ ปฏิบัติการทางสังคม การเมืองว่าด้วยคนมองคน “คนมองคน...ต้องมองให้เห็นถึงความเป็นคน” ผมขอเพิ่มเติมว่า “คนมองคน” ที่ปรากฏในจารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ต้องให้ได้ทั้งความเป็นคนและจินตนาการทางประวัติศาสตร์ของวิชามานุษยวิทยา ความเป็นคนและจินตนาการดังกล่าวไม่ใช่เรื่องแต่งหรือบันทึกข้อความที่แห้งแล้งไร้ชีวิตชีวา จารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ของสยามในระยะแรกเป็นเครื่องมือของอำนาจ ทำหน้าที่ในรับใช้กระบวนการสร้างชาติ และปรับเปลี่ยนโฉมหน้าของชุมชนในจินตนาการของชาติในแง่ของการรับรู้และให้ความหมายต่อความแตกต่างหลากหลายทางชาติพันธุ์และสังคมวัฒนธรรมในอาณาบริเวณของราชอาณาจักรไทยที่เพิ่งสร้าง ประวัติศาสตร์ব্যบย่อของจารีตงานชาติพันธุ์นิพนธ์ในสยามก่อนการมาเยือนของโครงการวิจัยจากมหาวิทยาลัยคอร์เนลยืนยันว่า วิชามานุษยวิทยาไทยมีรากแก้วและที่ทางในบริบทของสังคมไทยมาก่อน สังคมไทยรับรู้และให้ความสำคัญกับการผูกพันเกิดขึ้นของศาสตร์แขนงนี้ในโลกตะวันตกและพยายามผนวกเอาวิชาการความรู้สมัยใหม่ให้เข้ากับจารีตวิชาการที่มีอยู่แล้วในสังคมสยาม บรรดาชนชั้นนำและปัญญาชนสยามได้วางรากฐานและผลิตข้อเขียนทางชาติพันธุ์ขึ้นเพื่อรับใช้กระบวนการสร้างชาติและบันทึกสภาพสังคมและวัฒนธรรมในช่วงเปลี่ยนผ่านและในช่วงที่คลื่นลมของกระแสการเปลี่ยนแปลงจากทิศตะวันตกได้พัดโหมกระหน่ำและทวีความรุนแรงมากขึ้นเป็นลำดับ

เชิงอรรถ

1. ผมนำเสนอบทความนี้ครั้งแรกในเวทีสัมมนาวิชาการเพื่อแสดงมุติฐานคิดแต่ศตราจารย์ ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์ เรื่อง “Crossing the Boundary of Thai Social Science Knowledge” จัดโดยภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ณ โรงแรมดิอมพีเรียลเชียงใหม่รีสอร์ท อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 5-6 มกราคม 2551 ผมขอขอบคุณคณะผู้จัดงานสำหรับคำเชิญและไม่ตรีจิตจากบรรดาญาติมิตรนักมานุษยวิทยาเจ้าบ้าน โดยเฉพาะอาจารย์อานันท์ กาญจนพันธุ์ (เจ้าของงาน) อาจารย์ยศ สันตสมบัติ อาจารย์ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี และอาจารย์ขวัญชวีวัน บัวแดง ขอขอบคุณเป็นพิเศษสำหรับความคิดเห็นจากอาจารย์ชยันต์ วรรณะภูติ ผู้นำสนทนาและให้ความเห็นจากเวทีการสัมมนา และข้อวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านภายนอกของวารสารสังคมศาสตร์ มข. คณะบรรณาธิการโดยเฉพาะอาจารย์ปิ่นแก้วและอาจารย์สันต์ ปัญญาแก้วให้เวลาและโอกาสสำหรับการแก้ไขต้นฉบับสำหรับการตีพิมพ์ด้วยความเข้าใจและอดทน ขอขอบคุณอาจารย์สุริยา สมุทคุปติที่ช่วยเป็นธุระจัดหาหนังสือประกอบการค้นคว้าอย่างแข็งขัน รวมทั้งคอยติดตามความคืบหน้าของบทความนี้อย่างใกล้ชิด ส่วนข้อบกพร่องต่างๆ ที่ปรากฏในบทความนี้ย่อมตกเป็นความรับผิดชอบของผมเพียงลำพัง
2. ฉบับแปลเป็นภาษาไทย โปรดดู สดุดิน (2548)
3. ควรกล่าวด้วยว่า คำว่า “ชาติพันธุ์” และ “ชาติพันธุ์วรรณา” ไม่ปรากฏอยู่ในพจนานุกรมภาษาไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493. ทั้งสองคำได้รับการบรรจุในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 เป็นครั้งแรก ข้อมูลตรงนี้อาจเป็นตัวชี้วัดอย่างหนึ่งที่ช่วยสะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับความสำคัญของวิชามานุษยวิทยาในสังคมไทยมากขึ้น มานุษยวิทยาเป็นที่รู้จักและขยายพื้นที่ในสังคมไทยของตัวเองเพิ่มมากขึ้น
4. ในบทความ 2 เรื่องที่ปริตตา เอลิมเผ่า กอนันตกุลตีพิมพ์ในปี 2538 และ 2543 ท่านยังคงให้คำ “งานชาติพันธุ์วรรณา” อย่างเสมอต้นเสมอปลาย ข้อเขียนและคำอภิปรายเกี่ยวกับมานุษยวิทยาและงานชาติพันธุ์นิพนธ์ของ ฉลาดชาย รมิตานนท์และไชยันต์ รัชชกุล (2541) อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2541) และวสันต์ ปัญญาแก้ว (2541) ซึ่งตีพิมพ์ร่วมกันในวารสารสังคมศาสตร์ ฉบับประจำปี พ.ศ. 2541 ต่างก็ใช้คำว่า “ชาติพันธุ์วรรณา” ตรงกัน เช่นเดียวกับงานเชิงประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์วรรณาของทวีศักดิ์ เผือกสม (2541, 2546)
5. ทั้งสุเทพ สุนทรภาสัก (2540) และอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543) ต่างก็ยืนยันถึงความสำคัญของประวัติศาสตร์ ทั้งในฐานะที่เป็นสาขาวิชาและองค์ความรู้ ท่านแรกระบุไว้ว่า “ในการศึกษาสังคมปัจจุบัน ถ้ามานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์จะร่วมมือกัน เราจะพบความจริงว่า แขนงวิชาหนึ่งจะประสบความสำเร็จโดยปราศจากแขนงวิชาหนึ่งไม่ได้” (สุเทพ สุนทรภาสัก 2540:104-105) ส่วนท่านหลังก็ชี้ให้เห็นว่า “ประวัติศาสตร์จะช่วยให้เห็นว่า มนุษย์นั้นไม่ใช่ธรรมชาติที่สมมติขึ้นมาในบางยุค หากเป็นรูปธรรมที่มองเห็นได้ในกระบวนการผลิตทางสังคม ซึ่งคลี่คลายมาในแต่ละขั้นตอนของประวัติศาสตร์” (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2543:22)

ทั้งสองท่านนำเสนอบทความต่างกรรมต่างวาระกัน แต่ทั้งหมดเกิดขึ้นในทศวรรษที่ 2520

6. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกันฐิกา ศรีอุดม (2547:15) บรรยายโลกในสมัยของพระเจ้ากรุงสยาม หรือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ไว้ว่า “รัชสมัยของพระองค์ท่านตรงกับสิ่งที่ฝรั่งโดยเฉพาะอังกฤษกลายเป็นเจ้าโลก สร้างระบบโลกใหม่ที่เรียกได้ว่าเป็น globalization แต่ถูกขนานนามว่า Pax Britainica ในขณะเดียวกันก็สิ้นสุดยุคสมัยที่จีนที่ขนานนามตนเองว่า ‘อาณานิคมกลาง’ (หรือ ตงฮั่ว) สร้างระบบโลกที่เป็น Pax Sinica ต้องสิ้นสุดลง”
7. ส. ศิวรักษ์ได้ตั้งข้อสังเกตและนำเสนอประเด็นการวิเคราะห์ลักษณะเดียวกันนี้มาตลอดวิชาชีพแห่งการสร้างสรรค์สติปัญญาอย่างไทยและการวิพากษ์วิจารณ์สังคมไทยของท่าน ท่านยกตัวอย่างกรณีของ ร.4 ว่า “ก่อนที่เจ้าฟ้ามงกุฎหรือทูลกระหม่อมพระวชิรญาณภิกขุจะทรงสามารถพิสูจน์ความเชื่อของพระองค์ให้ฝรั่งได้เข้าใจ ย่อมต้องทรงแสวงหาวิชาความรู้จนสิ้นความสงสัยในพระกมลสันดานเสียก่อนว่า รากฐานทางด้านอารยธรรมของไทย ไม่มีอะไรให้ต้องรู้สึกด้อยกว่าฝรั่ง” (ส. ศิวรักษ์ 2529:23-24)

บรรณานุกรม

- กฎหมายตราสามดวง. 2506. พระนคร: CURSMA.
- จิตร ภูมิศักดิ์. 2526. สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไม้งาม.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. 2509. พระราชพิธีสิบสองเดือน. พระนคร: สำนักพิมพ์ผ่านฟ้าพิทยา.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์และไชยันต์ รัชชกุล. 2541. "Ethnography: บทเสวนาว่าด้วยการศึกษา/ การเขียนถึงเรื่องราวคนอื่น". สังคมศาสตร์ (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่). 11, 1 (กรกฎาคม- ธันวาคม): 57-74.
- ไชยันต์ วรธนะภูติ. 2529. "แนวการศึกษาและความเป็นจริงในสังคม". ใน วิธีวิทยาการศึกษา สังคมไทย. ปรีชา
- เปี่ยมพงศ์สานต์ ชัยันต์ วรธนะภูติ อานันท์ กาญจนพันธุ์ กาญจนา แก้วเทพ กนกศักดิ์ แก้วเทพ, บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: โครงการหนังสือเล่ม, สถาบันวิจัยสังคม, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 115-164.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. 2548. จากสยามเป็นไทย: นามนั้นสำคัญไฉน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. 2524. เรื่องของสองนคร. กรุงเทพมหานคร: เจ้าพระยา.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกัณฐิกา ศรีอุดม. 2547. "คำนำเสนอ: โลกของพระเจ้ากรุงสยามกับการวิเทศব্যไทย". ใน พระเจ้ากรุงสยามกับเซอร์จอห์น เบาว์ริง. ชาญวิทย์ เกษตรศิริและกัณฐิกา ศรีอุดม, บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิไทยต่างประเทศไทย, หน้า (13)-(66).
- ดาร์วีน เมตตาริกานนท์. 2546. การเมืองสองฝั่งโขง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. 2545ก. เทศาภิบาล. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน [พิมพ์ครั้งแรก 2468].
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. 2545ข. ดำเนินพระพุทธรูปเจดีย์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน [พิมพ์ครั้งแรก 2469].
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. 2545ค. นิทานโบราณคดี. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า [พิมพ์ครั้งแรก 2487].
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. 2545ง. พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 5. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน [พิมพ์ครั้งแรก 2504].
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. 2514ก. ความทรงจำ. พระนคร: แพร่พิทยา.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. 2514ข. “เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น”. ใน *เรื่องก่อนประวัติศาสตร์และประมุขพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด*. พระนคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร.

ทวีศักดิ์ เผือกสม. 2550. *เชื้อโรค ร่างกาย และรัฐเวชกรรม: ประวัติศาสตร์การแพทย์สมัยใหม่ในสังคมไทย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ทวีศักดิ์ เผือกสม. 2546. “ชาติพันธุ์วรรณนาในจารึกวัดพระเชตุพนฯ: บุรพาคดีศึกษา การเขียนตะวันตก และศิวิไลเซตแลแอนไลต์เรตนาแอน (Civilized and Enlightened Nation)”. ใน *คนแปลกหน้านานาชาติของกรุงสยาม*. สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, หน้า 67-167.

ทวีศักดิ์ เผือกสม. 2541. “การทำตะวันตกให้เป็นตะวันออกของสยาม (Orientalizing the Occidental of Siam): การตอบโต้รับมือกับวาทกรรมความเป็นอื่นของมิชชันนารีตะวันตกโดยปัญญาชนสยามในช่วงต้นศตวรรษที่ 19”. *รัฐศาสตร์สาร* (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์). 20, 3:253-313.

ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบตี, เจ้าพระยา (ข้า บุนนาค). 2514. *หนังสือแสดงกิจจานุกิจ*. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา (พิมพ์ครั้งแรก 2410).

แถมสุข นุ่นนนท์, ยงยุทธ ชูแว่น, ฉลอง สุนทรวาณิชย์, วินัย พงศ์ศรีเพียร, ชาคิต ชุมวัฒน์ และสุจิตรา ภูมิเสถียร. *สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2503-2535*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2543. *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2538ก. *ปากไก่และใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์วรรณกรรมรัตนโกสินทร์*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: แพรสำนักพิมพ์.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2538ข. “200 ปีของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า”. ใน *กรุงแตก, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, หน้า 1-41.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2523. *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา*. เอกสารวิชาการหมายเลข 14. สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ประชาภิจักรจักร, พระยา (แช่ม บุนนาค). 2507. *พงศาวดารโยนก*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา. (พิมพ์ครั้งแรกในหนังสือวิจิตรนิพนธ์ พ.ศ. 2441-2442)

ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล. 2538. “จารีตและวรรณศิลป์ในงานชาติพันธุ์วรรณนา”. *จุลสารไทยคดีศึกษา*. 8, 2(ตุลาคม):16-25.

ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล. 2543. “มาลินอฟสกีกับตัวตนของนักมานุษยวิทยา”. *สังคมศาสตร์* (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่). 12, 1(กรกฎาคม-ธันวาคม):121-144.

- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โมเชิต, 2549. [พิมพ์ครั้งแรก 2407].
- พัฒนา กิตติอาษา. 2546ก. วิจัยอีสาน. นครราชสีมา หอไทยศึกษานิตน์ สาขาวิชาศึกษาทั่วไป สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- พัฒนา กิตติอาษา. 2546ข. ท้องถิ่นนิยม. เชียงใหม่: กองทุนอินทร์สมเพื่อการวิจัยทางมานุษยวิทยา.
- ยุคติ มุกดาวิจิตร. 2548. อ่าน 'วัฒนธรรมชุมชน': วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์นิพนธ์แนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน.
- เรโนลด์ส, เคร็ก เจ. 2522. ประวัติศาสตร์สังคมคืออะไร. เอกสารวิชาการ หมายเลข 8. กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วสันต์ ปัญญาแก้ว. 2541. "Ethnography: ว่าด้วยภาพบางส่วนของแนวโน้มการศึกษาทางชาติพันธุ์วรรณนาปลายศตวรรษที่ 20". สังคมศาสตร์ (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่). 11, 1(กรกฎาคม-ธันวาคม):76-90.
- วิจิตรมาตรา, ชุน (สง่า กาญจนาคพันธุ์). 2519. หลักไทย. พิมพ์ครั้งที่ 8. พระนคร: รวมสาส์น (พิมพ์ครั้งแรก 2471).
- วิจิตรวาทการ, หลวง. 2549. งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์ (พิมพ์ครั้งแรก 2499).
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2533. แอ่งอารยธรรมอีสาน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.
- ส. ศิวรักษ์ (นามแฝงของสุลักษณ์ ศิวรักษ์). 2532. ร้อยปีพระยาอนุমানราชชน. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเสรียิโกเศศ-นาคะประทีป.
- ส. ศิวรักษ์. 2529. การสร้างสรรค์สติปัญญาอย่างไทย. กรุงเทพมหานคร: ปาจารย์สาร โครงการหนังสือพุทธศาสนาสำหรับคนหนุ่มสาว และคณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา.
- สคูบิน, เรมอนด์. 2548. "พัฒนาการของมานุษยวิทยาในประเทศไทย". ใน ชาติพันธุ์สัมพันธ์: แนวคิดพื้นฐานทางมานุษยวิทยาในการศึกษาอัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์ประชาชาติ และการจัดองค์ความรู้ทางชาติพันธุ์. สุเทพ สุนทรนาถฯ, แปล. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, หน้า 251-272.
- สายชล สัตยานุรักษ์. 2546ก. พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.
- สายชล สัตยานุรักษ์. 2546ข. สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช: การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.
- สายชล สัตยานุรักษ์. 2544. "การสร้างอัตลักษณ์ไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ". ใน สัมผัสโคตรเหง้าก็เผาแผ่นดิน. กาญจน์ ละอองศรีและธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, หน้า 265-311.

- สุเทพ สุนทรภัสส์. 2540. *มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- สุเทพ สุนทรภัสส์. 2548. *ชาติพันธุ์สัมพันธ์: แนวคิดพื้นฐานทางมานุษยวิทยาในการศึกษาอัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์ ประชาชาติ และการจัดองค์ประกอบความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- สิทธิ ศรีสยาม (นามแฝงของจิตร ภูมิศักดิ์). 2518. *นิราศหนองคาย วรรณกรรมที่ถูกสั่งเผา*. กรุงเทพมหานคร: ฟีน้องแสงธรรม.
- เสฐียรโกเศศ (นามแฝงของพระยาอนุมานราชธน). 2513. “เรื่องบัญญัติศัพท์ (เขียนแบบปากกาพาไป)”. ใน *ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติแด่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคริพงษ์ประพันธ์ เล่ม 1*. กรุงเทพมหานคร: องค์การคำคุณา.
- เสฐียรโกเศศ (นามแฝงของพระยาอนุมานราชธน). 2511. *พื้นความหลัง*. 2 เล่ม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศึกษิตสยาม.
- เสฐียรโกเศศ (นามแฝงของพระยาอนุมานราชธน). 2508. *ประเพณีเบ็ดเตล็ด*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- เสฐียรโกเศศ (นามแฝงของพระยาอนุมานราชธน). 2505. *การศึกษาเรื่องประเพณีไทย*. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
- อนุมานราชธน, พระยา. 2531ก. “เมื่อข้าพเจ้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว”. ใน *100 ปีพระยาอนุมานราชธน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 113-152.
- อนุมานราชธน, พระยา. 2531ข. *งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน หมวดวัฒนธรรม*. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, กระทรวงศึกษาธิการ.
- อนุมานราชธน, พระยา. 2531ค. *ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน*. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน (พิมพ์ครั้งแรก 2510).
- อนุมานราชธน, พระยา. 2531ง. *100 ปีพระยาอนุมานราชธน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. 2538. *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2541. “สถานภาพและทิศทางของมานุษยวิทยาในสังคมไทย”. *สังคมศาสตร์ วารสารวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*. 11, 1 (กรกฎาคม-ธันวาคม):26-52.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2543. “แนวความคิดและทิศทางในการศึกษาประวัติศาสตร์และสังคมไทย”. ใน *ความคิดทางประวัติศาสตร์และศาสตร์ของวิถีคิด: รวมบทความทางประวัติศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2529. “ประวัติศาสตร์กับมานุษยวิทยา: เอกภาพของการศึกษาความเคลื่อนไหวของสังคม”. ใน *วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย*. ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ชัยนัต์ วรธนะภูติ อานันท์ กาญจนพันธุ์ กาญจนา แก้วเทพ กนกศักดิ์ แก้วเทพ, บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: โครงการหนังสือเล่ม, สถาบันวิจัยสังคม, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 91-112.

Anderson, Benedict. 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Spread of Nationalism*. London: Verso.

Anderson, Benedict. 1978. “Studies of Thai State: The State of Thai Studies.” In *The Study of Thailand: Analyses of Knowledge, Approaches, and Prospects in Anthropology, Art History, Economics, History, and Political Science*. Southeast Asia Series No, 54. Eliezer B. Ayal, ed. Athens: Ohio University, Center for International Studies, pp. 193-247.

Atkinson, Paul. 1990. *The Ethnographic Imagination: Textual Constructions of Reality*. London: Routledge.

Ayal, Elizer B. 1978. “Introduction”. In *The Study of Thailand: Analyses of Knowledge, Approaches, and Prospects in Anthropology, Art History, Economics, History, and Political Science*. Southeast Asia Series No, 54. Eliezer B. Ayal, ed. Athens: Ohio University, Center for International Studies, pp. vii-xi.

Bayly, Susan. 2000. “French Anthropology and the Durkheimians in Colonial Indochina”. *Modern Asian Studies*. 34, 3:581-622.

Clifford, James. 1986. “Introduction”. In *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. James Clifford and George E. Marcus, eds. Berkeley: University of California Press, pp. 1-26.

Keyes, Charles F. 2003. “Vietnamese and Thai Literature as Indigenous Ethnography”. In *Southeast Asian Studies: Pacific Perspectives*. Anthony Reid, ed. Tempe, Arizona: Program for Southeast Asian Studies Monograph Series, Arizona State University, pp. 193-232.

Keyes, Charles F. 1978. “Ethnography and Anthropological Interpretation in the Study of Thailand”. In *The Study of Thailand: Analyses of Knowledge, Approaches, and Prospects in Anthropology, Art History, Economics, History, and Political Science*. Southeast Asia Series No, 54. Eliezer B. Ayal, ed. Athens: Ohio University, Center for International Studies, pp. 1-60.

Keyes, Charles F. 1967. *Isan: Regionalism in Northeast Thailand*. Ithaca, NY: Cornell University Southeast Asia Program (Data Paper No. 65).

- Marcus, George E. 1986. "Contemporary Problems of Ethnography in the Modern World System". In *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. James Clifford and George E. Marcus, eds. Berkeley: University of California Press, pp. 165-193.
- Reynolds, Craig J. "Thai Manual Knowledge: Theory and Practice". In *Seditious Histories: Contesting Thai and Southeast Asian Pasts*. Seattle: University of Washington Press, pp. 214-242.
- Scupin, Raymond. 1997. "The Emergence of Anthropology in Thailand: The Role of Suthep Soonthornpasuch". *Crossroads: An Interdisciplinary Journal of Southeast Asian Studies*. 10 (1):113-128.
- Sharp, Lauriston and Lucien M. Hanks. 1978. *Bang Chan: Social History of a Rural Community in Thailand*. Ithaca: Cornell University Press.
- Skinner, G. William, and A. Thomas Kirsch, eds. 1975. *Change and Persistence in Thai Society*. Ithaca: Cornell University Press.
- Stocking, George, Jr. 1987. *Victorian Anthropology*. New York: The Free Press.
- Thongchai Winichakul. 1994. *Siam Mapped: A History of the Geo-body of a Nation*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Thongchai Winichakul. 2000a. "The Others Within: Travel and Ethno-Spatial Differentiation of Siamese Subjects 1885-1910". In *Civility and Savagery: Social Identity in Tai States*. Andrew Turton, ed. London: Curzon, pp. 38-62.
- Thongchai Winichakul. 2000b. "The Quest for 'Siwilai': A Geographical Discourse of Civilizational Thinking in the Late Nineteenth and Early Twentieth-Century Siam". *Journal of Asian Studies*. 59, 3(August 2000):528-549.
- Wilson, Constance. 1978. "Thai and Western Approaches to the Study of Thai History: Integration and Growth." In *The Study of Thailand: Analyses of Knowledge, Approaches, and Prospects in Anthropology, Art History, Economics, History, and Political Science*. Southeast Asia Series No. 54. Eliezer B. Ayal, ed. Athens: Ohio University, Center for International Studies, pp. 159-192.